

RÖNESANS DÖNEMİ AVRUPA GEZİ YAZILARINDA TÜRK MITİ VE BUNUN ÇÖKÜŞÜ(*)

Esther Kafé

Avrupa, Ortaçağ'dan itibaren Türk'ü insanlıktan sildi. Hoş görülebilir kimi belirgin özelliklerinin abartılması ve karikatürüyle Türk, bu ayırdedici niteliklerinden ötürü aşağı olarak tanımlanan, Hıristiyanlardan çok farklı bir insan soyunu temsil eden tipe dönüştü. Bu bayağı düşüncenin somutlaşmasıyla Avrupa kamuoyu, onu bir simge, bir mit olarak değerlendirdi. Haçlı ya da hacı gibi gezginlerin ustalıklı gerçeğe yakın oranda kattıkları yerel renk, güncel olaylara birbiriyle ilgili olarak yaptıkları telmihler sayesinde, dönemin sosyal ve dinsel ortamının yarattığı bu değişik kişisi canlılığını korumaktadır. Böylece gerçeğin dışında, «hoyrat, kösnül ve hayvan insan» (1); Muhammed'in ümmetine yaraşır «bu iffetsiz, kokuşmuş, iğrenç köpek» (2); «küflü ağzını yalnız çok kutsal Hıristiyan dinine karşı bağırarak, saldırmak ve havlamak» (3) için açan Türk efsaneleri değişmeksizin birbiri arkasından geçit resmi yapmaktadır.

Böyle olmakla birlikte şurada burada birkaç yazar, Türk davranışı konusunda gerçeğe oldukça yakın, umulmadık bir yargıya varmaya çalışmıştır: Böyle bir gezgin, «padişahın bu kulları... her yerde onun uğruna canlarını verecek kadar açık yürekli kişiler ve

(*) Esther Kafé'nin «Le mythe turc et son declin dans les relations de voyage des Européens de la Renaissance», Oriens, Milletlerarası Şark Tetkikleri Cemiyeti Mecmuası, c. 21-22 (1971), s. 159-195'de yayımlanan bu yazısı Zeki Arıkan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Dergimiz Yayın kurulu, bu çevirinin yayınlanmasına izin veren Oriens editörü Prof. Dr. R. Sellheim'a teşekkür eder.

(1) Nicole le Huen, Des Saintes pérégrinations de Jhérusalem, Lyon 1488. Aktaran: Rouillard, The Turk in French History, Thought and Literature (1520-1660), Paris, Boivin et Cie, tarihsiz, s. 44.

(2) Göst. yer.

(3) Göst yer.

..bütün Sarasinlerin en namusluları...» (4) gibi üstün nitelikleri onlara lâıyk görmek cesaretini göstermektedir. Fakat bu iyi niyetli ta-rikatlar azdır ve konunun üzerinde de fazla durmamaktadırlar. Çünkü bu, kilisenin ana saplantısına ve halkın egemenliğine karşı di-renmek anlamına geliyordu: Türklere karşı savaşmanın, onları aş-ğılamamanın boyunlarının borcu olduğunu biliyorlardı; bunun tersi afo-roz demektir. Bu görece Türk, yüzyıllar boyunca kötü bir adam ve İsa'nın mezarını gasp eden biri olarak görünmektedir. İstanbul'un fethin-den sonra o, Latin kühahı yerine Türk sarığını yeğleyerek halkın ve im-paratorun kılıçtan geçirilmesine, Şehir'in sanat eserlerinin yok edil-mesine yol açan rafizi Rumları cezalandırmak için inen bir felaket gibi kabul edildi (5).

Fakat XV. yüzyıl Avrupası açısından Türk, bağınaz Rumlarla birlikte kendi prensleriyle uzlaşamamanın kurbanı olan bütün Hris-tiyanları cezalandırmaktadır. Rumlarla Katoliklerin birleşmesinden yana olanların başını çeken İznik başpiskoposu Bessarion, II. Meh-med'in İstanbul'a girmesinden iki ay sonra Venedik doju Frances-co Foscarini'ye şunları yazıyordu: «Eğer Fatih, Hristiyan kırallarının kendi aralarında savaştıklarını ve ellerini kardeşlerinin kanına bu-ladıklarını kesin olarak bilmeseydi İstanbul cesetlerle dolmayacak-tı» (6). Hristiyan kırallarının geçimsizliğine karşı yöneltilen bu suç-lama, Rönesans dönemi gezi yazılarında da belirtilip yinlenecektir. Burada «Padişah en büyük gücünü ancak Hristiyan kiral ve prens-lerinin uyuşmazlığından almaktadır» (7) satırları okunacaktır. Or-taçag'da henüz belirsiz, İsa'nın ve sanatın düşmanı Türk görüntü-sü, İstanbul'un alınmasından sonra daha da belirginleşmiş; XVI. yüz-yılın ilk yarısında bir karikatür, daha doğrusu Hristiyanlara savaş getiren bir barbarın karikatürü biçiminde kalıplaşmıştır. Bununla birlikte Türk, bu korkunç yaratık kutsal bir öfke kaynağıdır; zira o günahkâr Hristiyanlar için Tanrı'nın gazabından başka bir şey değildir.

Pek Hristiyan kiralın [Fransa] sultanla askerî ve siyasal bir bağlaşma yapmaya çalışması da Avrupa'da şaşkınlık yaratmaktadır. Devlet adamları, avazlarının çıktığı kadar bağırarak Hristiyanlığa i-hanet edildiğini yazıyorlardı. Fransa'da bile «hilâle zambağı birleş-

(4) Gilles le Bouvier, Le Livre de la description des pays, 1402. Bkz. Rouillard, The Turk in French History, s. 39.

(5) L'Hellénisme contemporain, 1453-1953, Le cinq-centième anniversaire la pri-se de Constantinople. Athènes 1953, s. 9.

(6) Ayn. esr., s. 59 (23 Temmuz 1453 tarihli mektup).

(7) G. Giraudet, Discours du voyage... de Jérusalem, Lyon 1575, s. 8.

mesinden» yana olanlarla buna karşı gelenler, kendi aralarında sürüşmeye başladılar. Kimileri, Şarlken'in bozduğu Avrupa dengesini yeniden kurmak için sultanın ivedi olarak müdahale etmesi gerektiğine inanmıyorlardı. Fakat buna karşı diğerleri, «imparatoru ağır harcamalara zorlayarak gücünü kırmak, o denli büyük bir düşmana karşı öteki bütün Hıristiyan hükümetlerin güvenliğini sağlamak amacıyla çok güçlü, her zaman savaşa hazır sultanı, bir inansız olan kendisi için değil fakat biz Hıristiyanların iyiliği için» (8) savaşa girmiş görmekte acele ediyorlardı. Bunlar, uzlaşmanın mutlu sonuçlarını takdir edeceklerdir. Süleyman bu müdahalesiyle bir yandan Fransa'ya büyük bir siyasal güç olarak saygınlığını korumak olanağını verecek öte yandan kiralın uyruklarına, Fransa'nın Yakındoğu'da ekonomik, siyasal ve dinsel üstünlüğünün temellerini atacak olan ayrıcalıkları tanıyacaktı. Üstelik Babiâli'den çıkan bir ferman gereğince Türk sularında Fransız bandırası öteki ulusların da dokunulmazlığının tek güvencesi olacaktı. Adı bilinmeyen bir yazara göre, «Bütün Hıristiyan devletler, sağ salım Fransa adı ve bandırası altında, haşmetli Fransa kiralının koruyuculuğunda, padişahın verdiği ayrıcalık uyarınca ticaret yapmak için oraya özgürce ve güvenlik içinde gidebilmektedirler» (9).

Alman, İspanyol ve İtalyanlarda olduğu gibi, ilk kez Fransızlar da Türklerle yüz yüze gelmenin gerçeği karşısında bulunmaktadır. Zoraki ya da bilinçli olarak Avrupa Hıristiyanlığının sofularının ortaya attığı sorunu incelemekteydiler. Bu sorun, aydınlığa kavuşturulmalı, tartışılmalıydı. Fakat onlar şunun gerekli olduğunu kabul ediyorlardı: «Önce kendi gözümüzdeki mertegi sonra da kardeşimizin gözündeki çöpü çıkaralım» (10). Keyfe bağlı olumlu yargılara şüpheyle bakıyorlar ve soru soruyorlardı Söz konusu olan kimdir? Söz konusu olan, kimi kez İblis, kimi kez de «aramızdaki birçoğundan Hıristiyanlığa daha yakın» (11) olarak nitelendirilen Tanrı'nın yaratıklarıdır.

Hümanistler, gerici bir anlayışa uygun düşen bu yorumları ö-

(8) Tomesseao, Relations des ambassadeurs Vénitiens, I. François'nın Venedik elçisi Marino Guistiniano'ya önerisi. Coll. des documents inédits I. Paris 1838, s. 67.

(9) Les raisons et utilité de l'intelligence des Roya de France avec les Grands Seigneurs, s. 66.

(10) Bartholomey Georgiewitz, Discours parénétiqes sur les choses turques, divisé trois livres. Le premier et second traduits du Latin de B. Georgiewitz, Hongrois, le reste colligé et mis à l'avant par I.A.D.C.B., avec privilège. Lyon, chez Pierre Rigaud 1606, s. 88.

(11) Göst. yer.

nemsemiyorlardı. Kestirip atan bildirilere, hiçbir şeye yaramayan kendi kendine konuşmalara karşı bunlar, tartışma öneriyor ve Türk'ün bu gözden düşüşünün nedenlerinin araştırılmasını istiyorlardı. Bunların Türk konusunda, şu ya da bu iddiadan hangisinin geçerli temellere dayanan bir gerçek olarak ele alınabileceğini sormaya başladıkları anda, bu araştırmanın ikinci bölümünde inceleyeceğimiz gibi, «Türk miti» çökmeye yüz tutmaya başladı.

Bilmezlikten gelemediğimiz gibi Geoffroy Atkinson, Rönesans dönemindeki Fransa'da Türkleri tanımaya yönelik ve onların yeni fikirlerin oluşumundaki rolüyle ilgili değerli belgeleri iki büyük eserde toplayan ilk bilginidir(12). C.D. Rouillard, hocasını başlattığı araştırmayı sürdürdü ve onun kitabı(13) «Düşünce ve edebiyat tarihinin karmaşık bölümüne temel bir katkıda bulundu(14). Bu bir «araştırma kılavuzu»(15) olarak değilse bile, hiç olmazsa araştırmalarımız için bir «çıkış noktası»(16) olması açısından bize yardımcı olacaktır(17).

Bununla birlikte Türklerin tarihini ve onların dönem dönem Fransa ile olan siyasal ilişkilerini anlatmak niyetinde olmadığımız gibi, Türk'ü salt edebiyat alanında, trajedilerde, komedilerde ve şiirde de aramak düşüncesinde değiliz. Rouillard'dan sonra gezi yazılarının Türklerin yaşantıları konusuna katkılarını incelemek istediğimize göre, gezginlerin hangi ulusa bağlı oldukları üzerinde de bir ayırım yapmayacağız. Çünkü çağdaş olan bu gezginler, Türk'e karşı düşmanlık ya da sevgi duymada birbirlerini etkilemişlerdir.

Öte yandan bilgi kaynaklarımızın türünü de göz önünde bulundurmak istiyoruz. Bu kaynaklara göre, bize dar görüşlü ya da yansız görünen gezginleri iki bölüme ayıracağız: Bağnazlar ve ileri görüşlüler ki bunların Türk'e karşı ya da Türk'ten yana olan sağlam ya da çürütülebilir kanıtlarını sergilemeye çalışacağız. Kurulmasını düşündüğümüz bir mahkeme önüne çıkan Türk'ün sırasıyla sanık

(12) Geoffroy Atkinson, *La Littérature géographique française de la Renaissance*. Répertoire bibliographique. Paris 1927. Geoffroy Atkinson, *Les Nouveaux Horizons de la Renaissance française*. Paris 1935.

(13) Clarence Dana Rouillard, *The Turk in French History*.

(14) Marcel Bataillon, *Revue de la Littérature Comparée*, c. 21, s. 621.

(15) *Ayn. esr.* s. 623.

(16) Göst. yer.

(17) Çalışmalarımız sırasında, Ehrenfried Herrmann'ın 1961 yılında Freiburg em Breisgau'da şu tezi sunduğunu öğrenmiş bulunuyoruz: *Türke und Osmanenreich in der Vorstellung der Zeitgenossen Luthers (ein Beitrag zur Untersuchung des deutschen Türkenschrifttums)*.

ve savunulan biri olduğunu göreceğiz. Bu dâvayı, Avrupa'da «büyük bir manevi sarsıntı»ya(18) yol açan Türk-Fransız siyasal antlaşmasının yapıldığı 1529 yılında açıyor, uzun süre devam ettiğini görüyor ve Büyük Süleyman'ın sayesinde Osmanlı imparatorluğunun gücünün doruğuna ulaştığı bu XVI. yüzyılın sonuna kadar izleyebiliyoruz.

Bu inceleme ancak ortaya çıkan bir takım sorunların çözümlenmesiyle gerçekleşebilir. Türk tipinin adeta kendine özgü basit çizgileri nasıl tanınıyordu? Hümanist gezginleri, bu mitin doğruluğunu çürütmeye zorlayan önemli olay ne idi? Karşı karşıya gelmiş bulunan iki tarafın savundukları tezler nelerdir? Böylece ortaya konulmuş olan sorular, Rönesans dönemi gezi yazılarında Türk miti ve onun çöküşü sorununa dönüşmektedir. Düzme Türklerin Ortaçağ'da çabuk ve kısa süreli olarak ortaya çıkışı, XVI. yüzyıldan itibaren şaşırıcı bir nitelik kazandı. Sözün kısası eski anakaranın sonuna kadar belli olan sınırlarının gerilediği, «evren»in sonsuzluğunda kaybolduğu bir sırada, Avrupa'da geniş ölçüde Türk gerçeğine aykırı olarak ön yargıya dayalı bir fikir üzerine oturtulmuş Türk «miti»nin burada yayılması garip bir çelişki idi.

Fakat yine de özellikle I. François ile Büyük Süleyman arasında bağlaşma yapılmasından sonra aydın gezginler bağınazca geleneğin keyfe bağlı yargılarını kanıtlara dayanarak çürütmek için çaba gösteriyorlardı. Yedi yüzyıldan beri gücü sürekli olarak artan Türkiye ile Kilisenin büyük kızı yani Fransa arasındaki bu antlaşma üzücü bir şaşkınlık yaratmış ve XVI. yüzyıl Avrupasında büyük bir günah işlenmiş gibi değerlendirilmiştir. Erasmus'un «Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo» (19) başlıklı kitabında dile getirdiği gibi, gerçekten Pek Hıristiyan kiralın kendisi, Türkleri Avrupa'dan atmak için bir haçlı ordusunun başında sefere çıkmak istediğini açıkça belirtmişti. VI. Şarl, VIII. Şarl ve XII. Louis'den sonra kendisi de İstanbul'a fatih olarak girmek; İskoçyalı Jacques, İspanyol Karlos, Portekizli Emmanuel, Danimarkalı Sigismond'u, Ceneviz, Venedik cumhuriyetlerini ve Rodos şövalyelerini de unutmaksızın bütün batılı hükümdarları oraya davet etmek tutkusunu besliyordu. Öte yandan Viyana kuşatmasından sonra Almanya'da ulusal bilincin doğması ve Avrupa'da bağınazlığa kadar varan ölçüde

(18) Marcel Bataillon, *Revue de la Littérature Comparée*, c. 21, s. 621.

(19) Erasme, *Utilissima consultatio de bello Turcis inferendo et obiter enarratus psalmus XXVIII*, par Dés Erasmus. *Opus recens et natum et aeditum* (Index omnium Erasmi lucubrationu m), Basileae, apud J. Frobenium 1530, 118 sayfa. Kitapçının mührü var.

Hıristiyanlık duygularının kabarması üzerine o da belirli bir süre için Türkiye'ye elçi göndermekten çekindi.

Kıralların kaygılarını gidermek için gösterdiği çabalara karşın, padişahla yaptığı antlaşmadan ötürü Papalık ve Venedik'te olduğu gibi Almanlar ve İngilizler arasında da kendisini lekeleyen yönelik yergi yazılarına hedef olmaktan kurtulamadı. Fransa'da Hilalle Haçın yakınlaşmasına karşı olan düşmanlık daha az açığa vurulmuş değildi. Antlaşma, Tanrı'nın gazabını Hıristiyan kiralın üzerine çekmeye yarayan yüzkarası bir belge olarak değerlendirildi. Ancak Fransızlar bunu I. François'ya bağlılık anlayışı içinde kabul ettiler. Türkler, «kötü ve inansız kişilerdir» diye haykıran o günün gazeteleri, «bu antlaşma kiralın hoşuna gittiğine göre zorunlu olarak bizim de hoşumuza gidiyor» (20) demekten kendilerini alamadılar.

Artık padişahla bağlaşma yapılmasından yana olanlar bulunmaktadır. Bunlardan biri olan François Sagon, «Apologie en défense pour le roy, fondée sur le texte d'Évangile contre ses ennemis et calomnieux» (21) (Düşmanlarına ve karaçalicılarına karşı İncil'e dayanarak kiralın savunulması) başlıklı eserinde, Avrupa'ya karşı çıkmak cesaretini gösteriyor ve suçlamaları yumuşatmaya çalışıyordu. Aziz Luka'ya dayanarak İyi Samaritain'den esinlenen yazar, Fransa kiralını hasta adam, imparatorun nazırlarını da hırsız yerine koymaktadır. Gücenmiş olanın gözünde hiçbir ayırım yapılmaksızın kardinaller ve papanın kutsal kurulu rahip ve papazı temsil etmektedir. Padişahın kendisi de iyi Samaritain'i temsil etmektedir. Bu simgesel rol dağıtımıyla Sagon, Türk—Fransız bağlaşmasını yüceltmekte Şariken'i ve Roma sarayının uygun olmayan tutumunu kınamaktadır. Ancak ne kendisi ne de kendisinden sonra hümanist Danés, Fransızların Türklere karşı olan ön yargılarını düzeltmeyi başaramayacaktır (22).

Bu yüzden genellikle Osmanlılara düşman bir kamuoyunun etkisinde kalan gezgin, seyahatnamesinin herhangi bir bölümünde

(20) Charles de la Roncière, *Histoire de la Marine française*. Paris 1899-1920, cilt 3, s. 368.

(21) François Sagon, *Apologie en défense pour le roy, fondée sur le texte d'Évangile contre ses ennemis et calomnieux*. Paris, Imprimerie de Janot 1544. Resimler tahta gravür. Krş. Jules Mathorez, *Un apologiste de l'alliance franco-turque au XVIe siècle: François Sagon*. Paris, H. Leclerc 1913. 20 sayfa.

(22) Pierre Danés, *Apologie pour le roy contre les calomnies des Impériaux, avec une lettre missive du Turc à l'Empereur ou(böyle) Turc, plus la Prinse de Tripoli et autres villes prinsees par ledit Turc*. Paris 1551.

İnansız'a övgüler düzmekte, daha sonraki sayfalarında, beklenmedik bir yerde düşmanlığını açığa vurmaktadır. Kimi kez onun gü-lünçlüğünü, Asya kökenli oluşunu, ilerlemeye karşı duyduğu tiksinti-yi, «seytani» dinini kınamakta; kimi kez de yüzyıllardan beri söy-lendiği ve yinelendiği gibi Türk'ü Hıristiyanlığın amansız düşmanı olarak göstermektedir.

Öte yandan Osmanlı imparatorluğunun uzaklığı en uyduruk haberlerin ve iftiraların yayılmasına yol açıyordu. Bu yüzdendir ki Türkiye cehennemlerin dibinde bir yere itilmişti ve Türklerin tutsak aldığı **Viaje de Turquia**'nın hümanist kahramanı Pedro de Urdemalas, İstanbul'dan dönüşünde İspanya'da bulunduğu iki rahip dostu Mattelas Cailando ve Juan Devoto a Dios'a «Tanrı'nın denizlerinden» «en esos mares de Dios» (23) geldiği söylemek istemesini bu arkadaşları ağır bir şaka olarak kabul etmişlerdi. Osmanlı imparatorluğu, tatlı bir İspanyolca söyleşen bu kişide, Rönesans dönemi Avrupasında olduğu gibi korkunç masallardan kaynaklanan bir korku uyandırdı. Padişah ve onun uyruklarını akla getirmek için «vahşi İskitler». «Barbarlar» demek yeterlidir. Gezi yazılarından okunduğuna göre Hıristiyan dünyasının Müslümanlara duyduğu kin o denli haklı gösteriliyordu ki bu dinmez kin, Mağribliler, İranlılar ve Tatarlar arasında bile yankı uyandıırıyordu. «Türk'ün adı ve Kendisi» Müslüman olan bu halklarda o denli tiksinti uyandıırıyordu ki» olduğu yerde (böyle) o hiçbir şey sormadan, Hıristiyan yada Musevinin derisini yüzeceği gibi o (böyle) Türk'ü de acımasızca ölüme göndermekten çekinmeyecektir» (24). Üstelik kendi adlarını taşımaktan onur duyan öteki ülke insanların tersine Osmanlılar, kendilerine «Türkler» demekten hiç hoşlanmazlar. Guillaume Postel, neden bu sözcüğün gözden düştüğünü araştırmaktadır. Bu uyumsuz, anlaşıl-maz bir terim midir? Bu kanıt çürütülebilir. Çünkü Fransa'da Villain, İtalya'da... Chien (köpek) ve Mastin gibi saygıdeğer ailelerin adla-rı hem cins hem de özel isim olarak kullanılmaktadır(25). Gezgin,

(23) Cristóbol de Villalón, *Viaje de Turquia*. 2. baskı Collección austral. Espasa-Calpe Argentina, S.A. Buenos Aires, Mexico 1946. s. 32. Bu incelemenin kurgusu içinde eseri Doktor Andrés Laguna adı altında vermekteyiz. Marcel Bataillon'un çalışmaları sayesinde onun haklı olarak *Viaje de Turquia*'nın yazarı olduğu anlaşılmıştır.

(24) Guillaume Postel, *De la République des Turcs, et là où l'occasion s'offrera des meurs et Loy de tous Muhamedistes en bref. Deuxieme partie: Histoire et considérations de l'origine, loy et coustume de Tartares, Persiens, Turcs, et tous autres Ismaélites ou Muhamédiques, dicts par nous Mahométains ou Sarrazins. Poitiers 1560.* s. 23.

(25) *Ayn. esr.*, s. 19.

bunun nedenini başka yerde aramaktadır.

Keldanicede «terk edilmiş, bırakılmış, lanetlenmiş» (26) anlamına gelen Türk, onunla kendini özdeş tutmak istemeyen Osmanlıya göre, ilkel ve sert bir insanı, bozkır göçebelerini temsil etmektedir. Fakat Avrupalı, Osmanlı ile Türk'ü daha doğrusu Paleolog imparatorluğunu gasp eden barbar fatihle her türlü uygarlığa karşı inatla direnen Asyalıyı birbirine karıştırmaktadır (27). «Konar göçer evleriyle Toros, Hazzi, Lübnan ve Amanos dağlarının eteklerinde durmadan yer değiştiren» (28) Türkmenlerin, Osmanlı hanedanını kurdukları anda «Türk» sözcüğü, 1403 yılında yerini Osmanlı'ya bıraktı. O zamana kadar hakaret dolu bir anlamda kullanılan «Türk» sıfatı, her türlü hor görme ayırtısını yitirerek, Guillaume Postel'e göre pek te yerinde kullanılmayan «Sarasin» terimine baskın çıktı. Çünkü kimi gezginlerin dediklerinin tersine Türkler, İbrahim'in karısı Sara'dan geldiklerini iddia etmemekte fakat peygamberin [İbrahim] hizmetçisi Hacer» den, «Higuir» indiklerini kabul etmektedirler. Sarasinle gelince, onun açıkladığına göre I.François ve Navar kraliçesinin «zamanlarının harikası» (29) olarak değer verdikleri bu ad Arabistan çölü, Kalde, Asur, Mezopotamya ve Mısır'da yaşayan özel bir kabileyi anlatıyordu. Bu, uzun süre Romalılarla ve Bizanslılarla savaşan, Ptolemaeus'un Idumaea'sında ve Ammianus Marcellinus'un Flavius Cladius Julianus'un Yaşamı'nda sözünü ettikleri «Sarazenler» le karıştırılmaktadır (30).

Seyahatname yazarlarının sık sık alıntılar yaptıkları XVI. yüzyıl Ermeni tarihçisi Hetum'un ardından gezginler, Türklerin asil yurtlarını Türkistan'da aradılar. Türkler, Arapların kuşattıkları Acem'in (Sofi) çağrısına uydular. Yukarı Asya'nın verimli bozkırlarını terk ederek çadırlarını Büyük Ermeniye'ye kurdular. Ancak gelip gelen Arapların yanına geçmekte geç kalmadıkları gibi onların İslam dinini de kabul ettiler. Az sonra da gözü pek atıllar olan Oğuz Türkleri, Türk tarihinin en parlak dönemlerinden birine adını veren beyleri Selçuk'un buyruğunda Basra körfezine kadar İran'ın fethine giriştiler. Sayıları sürekli artan boylarının yardımıyla Selçuk'un torunları Tugrul ve Çakar [Çağrı], Medya'yı ele geçirip Bağdad'a

(26) Göst. yer.

(27) J. de Hammer, Histoire de l'Empire ottoman, depuis son origine jusqu'a nos jours, on sekiz cilt. Paris 1846. c. 17, son söz, s. XXXVI-XXXVII.

(28) G. Postel, Histoire et considération, s. 18.

(29) Dictionnaire des Sciences philosophiques, c. 5, s. 182. Charles Nodder'nin «De orbis terrae concordia» üzerine incelemesi.

(30) G. Postel, Histoire et considération, s. 33.

girdiler. Zayıf halifelerin sözde koruyucuları gibi görünmekle birlikte aslında beş yüz yıl boyunca onların gerçek efendileri oldular. Selçuklu Türk hanedanının kurucusu Tugrul ve bunun yeğeni Alp Arslan, Bağdad'dan Fırat'ın batısındaki topraklar üzerine yürüyerek Kapadokya'yı, Gürcistan'ı ve Frikyanın yarısını ele geçirdiler. Bu sürekli başarılar, «İstanbul'a ya da hiç olmazsa, başlarında Süleyman adlı beylerinin bulunduğu sırada Fransızlarla karşılaştıkları İznik'e kadar»(31) uzanan bölgeye, Osmanlı imparatorluğunun beşiği olan Anadolu'ya Oğuz Türklerinin kök salmasına yardımcı oldu.

«Bilgin kişi ve büyük edebiyat adamı»(32) Guillaume Postel'in bu yorumu tarihe en çok uygun düşenidir. Buna karşılık olayları ve kronolojiyi bilmeyen diğer gezginler her türlü belgeden uydurulmuş bir köken aramaktadırlar. Jean Boemus'a göre, «İskitlerden gelen zalim ve korkusuz insanlar(33) olan Türkler, Muhammed'in Suriye ve Mısır'ı istila ettiği aynı yılda ortaya çıktılar. Aslında yirmi dört Putatapar ya da Hıristiyan Oğuz, Türkmen veya Türk boyundan çıkan, çevredeki göçebe toplulukların baskınlarına karşı savaşlarda yardımcı kuvvet olarak sivrilmiş bulunan Türkler, komşuları tarafından Hazar dağlarından püskürtüldükten sonra Küçük Asya'ya girip Ermeniye, Medya ve Fars'ı ele geçirdiler. Pek te temelsiz olmayan bir yoruma göre, onlara karşı koyacak güçleri bulunmayan Sarazenler, Türklerin boyunduruğu altına girerek fetihlerini tanımalarının vazgeçilmez bir koşula, sine **quōi non**, bağlı olduğunu ileri sürdüler: Bu da onların İslam'ı kabul etmesiydi. Jean Boemus, bu iki düşmandan hangisinin daha çok zararlı çıktığını sormaktadır. Sarazen imparatorluğunun büyük bir kısmı «barbar sürülerinin» yani Türklerin eline geçti ve bunlar «egemen olmak tutkusunun doyumsuzluğuyla bu vebalı öğretinin kurbanı oldular»(34). Papa VII. Klemen'in gözdesi Paolo Giovio, 1532'de Roma'da yayımlanan ve Şariken'e ithaf ettiği *Commentario delle cose de' Turchi* adlı eserinde Türkleri, Volga yakasından gelip Akdeniz kıyılarına kadar yayılan Tatarlarla özdeş tut-

(31) G. Postel, ayn. esr. s. 17.

(32) Jean Chesneau, *Le Voyage de Monsieur d'Aramon, ambassadeur pour le Roy en Levant, escript par noble homme Jean Chesneau. Publié et annoté par M. Ch. Schéfer.* Paris, E. Leroux 1887, s. 138.

(33) Jean Boemus, *Recueil de diverses histoires touchant les situations de toutes régions et pays contenus ès trois parties du monde, avec les particulières mœurs, lois et cérémonies de toutes nations et peuples y habitans, Nouvellement traduit de Latin en Français.* Anvers 1540, s. 96 arka yüz.

(34) Jean Boemus, ayn. esr., s. 97 ön yüz.

maktadır. «La Nation dei Turchi senza dubbio alchuna ha l'origine sua, ç'a Scyti, adesso chiamati Tartari...» (35). Başkalarına göre Türkler kayıtsız şartsız, Hektor'un torunlarıdır. Bu görüşü, Homeros'un ölümsüzleştirdiği eski Truva kentinin yerinin Türkiye'nin batısında, Çanakkale yakınında bulunması da doğrulamaktadır. Montaigne de kendisini şüpheye düşüren bu kökenden söz etmektedir. Nasıl ki «kırallar... imparatorlar sanki ondan aldıkları rolü oynuyorlar-sa» (36), II. Mehmed de Papa II. Pie'ye yazdığı mektupta onun soyundan geldiğini iddia edecektir: «İtalyanların bana karşı direnmelerine şaşıyorum; biz de İtalyanlar gibi Troyalıların soyundanız. Yunanlılardan Hektor'un öcünü almak benim kadar onlara da düşer; onlar-sa bana karşı Yunanlıları tutuyorlar» (37).

Türklerin kökeni konusundaki kuşku-larına karşı gezginler, ülke fethetmeyi imparatorluklarının ilkesi durumuna getiren yeryüzünün inatçı fatihleri Oğuz Türklerinin dillere destan olan kuvvetleriyle Hıristiyanlığa korku saldıklarını kesinlikle biliyor ve «Birçok... özellikleri bizim davranışlarımızla büsbütün ve taban tabana çelişen» (38) bu barbarlara karşı ağır eleştiriler yöneltiyorlardı. Bunlar, kıralların bu «korkunç yaratığa», «uçsuz bucaksız imparatorluğa» (39) karşı birleşmelerini bütün güçleriyle destekliyorlar; «ancak bizi parçalamak ve kanlarımızı akıtmak için ininden çıkan, aklıktan gözleri dönmüş bu kurdun» (40) Belgrad kuşatmasında hakkında geldik-

(35) Paolo Giovio, Commentario delle cose de' Turchi di Paula Jovio vescovo di Nocera a Carlo Quinto Imperadore Augusto. Romae 1532. Şarlken adına yazılan önsöz 22 Haziran 1531 tarihini taşımaktadır. Yaprak A imzasını taşımaktadır.

(36) Michel de Montaigne, Les Essais, nouvelle éd. conforme au texte de l'exemplaire de Bordeaux, üç cilt, par Pierre Villey, professeur à la Faculté des Lettres de Caen. Paris, Librairie Félix Alcan 1930, c. 2, bölüm 36 «En üstün insanlar», s. 840.

(37) Michel de Montaigne, göst. yer.

(38) Jacques Gassot, Le Discours du voyage de Venise à Constantinople contenant la querele du Grand Seigneur contre le Sophi: avec élégante description de plusieurs lieux, villes et cités de la Grèce et choses admirables en icelle. Par Maistre Jacques Gassot, dédié et envoyá à Mais're Jacques Tibourt, escuier, Seigneur da Quantilly, Notaire et Secrétaire du Roy... avec privilège. Paris 1550, s. 14 ön yüz.

(39) Paola Giovio, Le second tome des Histoires de Paolo Giovio, comois, évêque de Nocera, sur les choses faites et avenues de son temps en toutes parties du Monde. Lyon 1555, kitap 28, s. 173.

(40) Busbecq, Lettres du Baren de Busbecq (1556), ambassadeur de Ferdinand Ier, Roy des Romains [et] de Hongrie, auprès de Soliman IIe, Empereur

leri için Macarları ve Haçlıları kutluyorlardı. Gururlu ve inansız Türk, insan haklarını ayakları altında çiğnemektedir. Bağnazlığı, üne düşkünlüğü, başkalarının malını ele geçirmek aç gözlülüğü onu, aralıksız olarak savaşa sürüklemektedir. Ferdinand'ın İstanbul elçisi Augier Guislain de Busbecq, Hollanda özel danışmanı Indevelde senyörü Nicolas Micault'a gönderdiği mektuplarında, Avrupa'nın ilgisizliğinin ve vurdumduymazlığının Türklerin baskısını kat kat arttırdığını yazmaktadır. «Yumuşak başlı oluşumuz, onunla yaptığımız antlaşmalara inançlı bir bağlılık göstermemiz, onların kötü tutumlarına karşı açık olmamız gibi erdemlerimizi Türkler ödeleklik olarak kabul etmekte ve zayıflığımıza yormaktadırlar...» (41). Türklerin sadık bir savunucu olan Guillaume Postel bile, tıpkı Hacer'in oğluluğunun gözden düşüp «evrensel Katolik topluluğundan» (42) kovulduğu gibi onların da Avrupa'dan atılmalarını arzu ediyordu. İsmail'in bu «korkusuz ve zalim» torunları, yer yüzünde yaşayan herkese zarar vermektedir. «Her şey kendilerine ait» (43) olan Hıristiyanların bir an önce onu yok etmek için kendi aralarında birleşmeleri zorunludur.

Kimi gezi yazıları, acımasız bir hoşgörüsüzlüğe tanıklık etmektedir. Bir bölümden fazla yer tutan bölümler yergi yazısına dönüşmektedir. Yazarlar, Türklere karşı duydukları öfkeyi kundaklayıcı kalıplarla dile getirmektedirler. Dahası onlar, sanat Tanrıçalarının eski beşiğine çullanmış olan bu vahşilere karşı savaşa katılacak olan Avrupalıların ölümsüzlüğü konusunda güvence bile vermektedirler. Anadolu'da Gebze'de Anibal'in mezarından hiçbir iz kalmamış olmasından yakınmaktadırlar. «Her şeyi yıkan... ve yutan Türkler» (44) geriye yargı yarıya harap edilmiş Yunan yazıtları ve taşlarının doldurduğu bir çukur bırakmaktadırlar. Ne kadar güçlü olursa olsun hiçbir kiral onlarını tahrip hünerinin önüne geçemez, çünkü onlar ellerinde bulunan hazinelerin kutsallıklarını hiçe saymaktadırlar. Aynı şekilde «oldukça yüksek bir dağın üzerine kurulmuş, Marmara

des Turcs nommé ensuite ambassadeur de l'Empereur Rodolphe II à la cour de France, sous le Règne de Henri III. Traduites en français, avec des notes historiques et géographiques, par M. l'Abbé de Foy, chanoine de l'Eglise de Meaux. Dédiées à Monseigneur le Comte d'Argenson, secrétaire d'Etat et ministre de la guerre. Paris 1748, Üçüncü ciltte «Projet de guerre de de Busbecq contre les Turcs», sayfa 4.

(41) Ayn. esr., s. 5.

(42) G. Postel, Histoire et considération, s. 14.

(43) G. Postel, göst. yer.

(44) J. Cassot, Le Discours, s. 16 arka yüz.

kıyılarına kadar uzanan Bitinyanın... çok eski... oldukça büyük, eşsiz kenti olan İzmit'ten»(45) de hemen hemen hiçbir iz kalmamıştır. Türkler eski anıtların değerini bilmemektedirler. «Padişah sarayının yapımına» yarayabilecek «buldukları her taşı İstanbul'a»(46) taşımaktan utanç duymamaktadırlar.

Birinden sonra diğer bir gezgin Türklerin vandallığını görmüş olduğunu doğrulamaya çalışmaktadır. Şimdiki İznik kenti olan Nicæa'daki ünlü Roma kaplıcalarını ziyaret etmeyi tasarlayan Flaman diplomat, buraya vardığında düş kırıklığına uğradığını anlatmaktadır. Buraya vardığında, büyük zorluklarla mermer parçaları çıkaran bir toprak işçileri takımına rast geldi. Onun önünde, kazmaları hemen hemen hiç el değmemiş bir Roma yüzbaşısının heykeline çarptı ve bunun hemen bir çekiç vuruşuyla parçaladılar. Elçinin sitemlerine hakaretle karşılık verdiler ve sonra da acaba «Hıristiyanlar arasında gelenek olduğu üzere...»(47) taş bir askere tapmak ve dua etmek niyetinde mi olduğunu alaylı bir şekilde sormaktan kendilerini alamadılar. Bir kül tabakası «Bitinya'nın çok eski ve eşsiz kenti olan İzmit»in(48) üzerini kaplamış bulunmaktadır. Üstelik burada «eski güzelliklerin izlerini hâla yansıtabilen birkaç sütunun dışında... göze çarpan hiçbir şey»(49) görülmemektedir. Bununla birlikte elçi d'Aramon heyetinin hem yazmanlık hem sofracıbaşılık hem de müteferrikahlık hizmetlerini yürüten Jean Chesneau da şunu vurgulamaktadır: «Her resmi yok eden Türklerin» İstanbul'lu bir Bizans imparatorunun kızının Esdron, Argerium ya da Erzurum'da yaptırdığı kilisenin ana kapısındaki «iki başlı kartal» süslü motifine ve «gökemli yunan-Roma anıtlarına»(50) dokunmamaları hayranlık uyandıracak niteliktedir.

«Türlere Karşı Savaş Tasarısı»nın yazarına göre; onun vandallığı sanat eserlerine karşı duyarsızlığı, Osmanlı imparatorluğuna karşı yapılacak bir askeri harekâtı haklı kılmaktadır. İnansızların barbarlığına karşı tezini destekleyen kanıtları onun açısından şuradan kaynaklanmaktadır. Yazdığına göre Anadolu ülkesi, son Roma imparatorları Konstantin, Constans, Justinus, Valens, Valentinianus'un saltanatları dönemlerinde basılmış sayısız paraları bağrında taşımaktadır. Türklerin «Kâfirlerin ve putperestlerin değersiz man-

(45) Ayn. esr., s. 16-17.

(46) A.Laguna, Viaje de Turquia, s. 17-18.

(47) Busbecq, Lettres, c. 1, s. 140-141

(48) Chesneau, Le Voyage, s. 61.

(49) Busbecq, Lettres, c. 1, s. 136.

(50) Chesneau, Le Voyage, s. 75.

gırları» (51) dedikleri bu değerli madeni paralar ettirilmekte ve kapacak yapılmaktadır. Hümanist diplomat, Augustos'un anısına en önemli olayların yazıldığı Ankyra, şimdiki Ankara'daki anıtsal yazıtı okumak için eski vali konağının anakapısında durduğu zaman daha derin acılar içinde kaldı. Yazıtın ancak ilk satırları okunabiliyordu, ortadakilerde boşluklar vardı, aşağıdaki satırlardan hiçbir şey anlaşılmıyordu»; çünkü harfler, «balta ve kazma darbeleriyle...» baştan başa kırılarak bozulmuş, «böylece o denli güzel olan bu anıtlar, gelecek kuşaklara ulaşmaktan yoksun bırakılmıştır» (52).

Türklerin eski eserlere karşı olumsuz tutumu, yabancı ulusları hor görmelerinin doğal sonucundan başka bir şey değildir. Gerçekten Busbecq, Kantakuzenlerin ve Paleogların soylarından gelenlere Türkiye'de hiç değer verilmediğini fark etmiş olacaktır. Elçinin kendisine bilgi veren yerlilerden öğrendiğine göre eski Rum beylerinin «ötekilerden güzel yaratılmış» kızları Müslüman olmalarına karşın Türk efendilerince hor görülmekte sığırtaçlarla ve çobanlarla evlenmek zorunda kalmaktadırlar. «Büyük ailelerin Türkiye'de şimdiki acıklı durumu budur» (53).

Gezginler, Osmanlı ülkesine vardıklarında, kendilerine salık verildiği gibi İstanbul'da yalnız başına at'a dolaşmaktan kaçınıyorlardı. Busbecq, «Ayak takımının beni sövgülerle bunaltacağı ve belki de üzerime saldırabilecek kadar küstahlık göstereceği bir şehirde dolaşmak benim için ne kadar büyük bir eğlence olacaktır» (54) diye haykırıyordu. Türklerden baskı görmeyen ve daha yansız olan Jacques Gassot bile en çok haksızlık eden gezginlerle ağız birliği yapmakta ve onların düşüncelerini paylaşmaktadır. İnandırıcı olmamakla birlikte o da Türkleri vahşi ve her uygarlığın düşmanı olarak nitelermekte, «İnansızlar ülkesi, oldukça tuhaf, barbar ve her türlü incelikten, uygarlıktan uzak bir yer» olarak söz ettiği Türkiye'de, «izin belgesiz ve himayesiz olan» birinin «durumunun çok kötü ve tehlikeli» olacağını belirtmektedir (55). Bununla birlikte Gassot, Türkleri Chesneau kadar tanımaktadır. Her ikisi de Rouillard'ın «the first french Embassy in the grand Manner» (56) dediği I. François'

(51) Busbecq, *Lettres.*, c. 1, s. 151-152.

(52) *Ayn. esr.*, s. 154.

(53) Busbecq, *Ambassades et Voyages en Turquie et Amasie de Mr. Busbequius*, nouvellement traduites en Français par S. Gaudon et divisées en quatre Livres, avec privilège du Roy. Paris, chez Pierre David 1696, kitap 1, s. 53.

(54) Busbecq, *Lettres*, c. 2,3. mektup, s. 104.

(55) J. Gassot, *Le Discours*, s. 32 arka yüz.

(56) C.D. Rouillard, *The Turk in French History*, s. 123.

nın büyükelçisi Gabriel d' Aramon'un yanında yer almış ve Büyük Süleyman'ın İran'a yaptığı sefere katılmışlardır.

Fakat hiç kimse Busbecq gibi, ülkede yıllarca kalmanın verdiği deneyimle günden güne derinleşen ve zenginleşen bir bilgi birikiminden yararlanamamıştır. İmparatorun temsilcisi Almanya'ya dönüşünde Türkler hakkında ne diyordu? Çok az iyi şeyden çok fazla kötü şeyden söz ediyordu. Daha Türk sınırında kendisinin bir başka adam olarak hissetmeye başladığını, özgürlüğüne kavuştuğunu, hafiflediğini yazıyordu. Uzun süreden beri İstanbul'da yükselen ateşi onun birden yatağa düşürmüştü. «Bu Türk ateşidir» ve «Yalnız Hıristiyanların yaşadığı topraklara girince beni izlemeğe cesaret edemedi» (57) diye yazıyordu. Türklerin niteliklerini ve onların lehine olan ifadelerini unutmuş görünerek saldırgan bir tutum içine girdi ve yan tutan tavrıyla Almanların ön yargılarının sürdürülmesine olanak verdi. «Baştan başa kalles bir ulus» (58) duyurusunu yapıyordu. Dahası, kendisini imparator Ferdinand'ın ikinci oğlu Insbruck prensiyle tanıştırmakla görevlendirilen başbakanın «Türklerin iğrenç gelenekleri» konusunda huzurunda söylediği sözlerini yalamaya tenezzül etmediği gibi, şimdi etkisini geç gösteren bir zehirle karışan «Türklerin pislîğî»nin sağlığının bozulmasının nedeni olup olamayacağını sormaktan da çekinmedi (59). Türkiye'de uzun süren görevinin yol açtığı sefillikleri ve sıkıntıları, «söyleşilerindeki incelikle unutturacak, silecek bilgin ve iyi insanlar» (60) arasında bulunmak için acele ettiğini de açığa vuruyordu.

«Çağımız savaşlarındaki olayların Tarihini su katılmamış gerçeğın kesin kanıtlarıyla yazmaya, ortaya koymaya büyük bir istek duyan» (61) Paolo Giovio, Türklerin merhametini ancak» tutkulu, korkusuz ve ölçüsüz gönüllerinin... doymak bilmez isteğine» (62) bağlıyordu. O, Hıristiyan kırılları Osmanlıların hilelerine karşı uyarıyordu. Onların amacı, «şeytanî imparatorluklarını Dâra, Serhas ve İskender'in» gücünü eristirmek için «daha nice kırallıkların sınırlarını aşmak» tır. Asık suratlı, çatık kaşlı, çilli yüzlü, pala bıyıklı... çenesinden kesilmiş karamsı sakalıyla Selim, o denli

(57) Busbecq, Lettres, c. 1, s. 213.

(58) Ayn. esr., s. 214.

(56) Göst. yer.

(60) Busbecq Ambassades et Voyages, s. 697-698.

(61) P. Giovio, Les Histoires, Préface de Paolo Giovio, comois, evesque de Nocera, sur ses livres des Histoires de son temps, à Cosme de Médicis, Prince de la République Florentine. yaprak ön ve arka yüz.

(62) P. Giovio, Histoires, kitap 14, s. 156.

şert bir asker ve acımasız bir yapıya sahiptir ki... kendisine bakanlarda korku uyandırmaktadır Onların tek tutkuları Savaştır. Bu yüzden Türkiye'de en çok saygı duyulan meslek «silah zanaatı» idi ve kılıcın üzerine takıldığı sol böğür vücudun öteki organlarından daha kutsaldı(64).

Paolo Giovio, Sultan Süleyman ve paşalarının Budin önünde savaş alanındaki kan dökücülüklerinin binbir örneğini gösterdiklerini de yazmaktadır. Padişah ölmüş bulunan baronların ve yüksek din adamlarının «yedi kanlı başıyla» sevinç içinde gülererek alay ederken, «onların önünde baş eğmiş bulunan paşalardan her biri ellerini göğüslerine dayayarak onurlu bir iş yaptıklarını sanıyorlar... bunları adlarıyla çağırarak selamlıyor ve yiğit papalar diye dalga geçiriyorlardı» (65).

Zaferden sonra Türk askerini hiçbir şey durduramaz. «Pintilik, acımasızlık ve sefihlik» onu, yenilmiş olanların evine ocağına sürüklemektedir; öyle ki gerçekten «dilediklerinin yapılmasına izin verildiği zaman herkes buna uymakta ve alışkanlıklarının gereğini ölçüsüzce yerine getirmektedir» (66) diye özetleyen İtalyan tarih yazarı ve ahlakçısı, XVI. yüzyıl gezginlerinin büyük çoğunluğuyla aynı görüşü paylaşıyordu. Buna karşılık Antoine Geuffroy, onların her türlü savaş tutkusunu yadsımaktadır. Onun dediğine bakılacak olursa, «Türkler özellikle bir tehlike sezdikleri zaman savaşa zorla ve sopayla giderler» (67).

Türklerin savaş sırasındaki yırtıcılığının yerini günlük yaşamda açgözlülük alır. Türkiye'de para her kapıyı açmaktadır. Görelî bir barış içinde yaşamak isteyen yabancılar, «sınırı geçer geçmez keselerinin ağzını açmak ve ülkelerine dönünceye kadar asla hiç kapatmamak gerektiğini bilmelidirler»(68). Para, «dünyanın tüm öteki

(63) P. Giovio, ayn. esr., s. 156-157.

(64) Busbecq, *Ambassades et Voyages*, s. 30.

(65) Paolo Giovio, 2e tome des *Histoires*, 28. kitap, s. 174.

(66) Paolo Giovio, *Histoires de P. Giovio, comois évesque de Nocera; sur les choses faictes et avenues de son temps en toutes les parties du monde. Traduites de latin en François par le Seigneur du Parc Champanois, avec privilège du Roy pour dix ans. Lyon, chez Guillaume Roville, a escu de Venise 1552, kitap 18, s. 282.*

(67) Antoine Geuffroy, *Estat de la court du Grand Turc, discours de leurs conquêtes depuis le premier de cette race. Un chevalier de Rhodes à son amy, avec privilège. Paris 1542, yaprak g ön yüz.*

(68) Busbecq, *Ambassades et Voyages*, s. 58 ve 59.

halklarından nefret eden bu ulusun barbarca anlayışını... tilsim gibi etkiler» (69).

Muhammed'in ümmetinden olanların bahşış ve ihsanlara ilgileri az değildir. Jean Chesneau'nun anlattığına göre, büyükelçi d'aramon İstanbul'a geldikten sonra Sultanın eteğini öpmeğe gittiği zaman ona kıralın gönderdiği «çok değerli saheser» bir saat, «altın ve gümüş işlemeli kadife, atlas, damaskolar sundu... öyle ki biz verdiğimizden ötürü iyi kabul görüyorduk» (70). Becerikli diplomat Busbecq, Rüstem Paşa'nın yerine geçen Ali'yi kutladığı zaman ona «çok güzel bir ipek elbise» vermeği unutmadı. «Buna çok teşekkür» karşılığının gelmesi gecikmedi; veziriazam, «dostluğuna inanmasını ve gerektiği an da güvenle kendisine başvurabileceğini söyledi» (71).

Bahşış düşkünlüğü kimi zaman Türklerde her türlü yurtseverlik duygusunu söndürmektedir. Türkiye üzerine «Mektuplar» ın yazarı, Kaptanpaşa Piyale'nin, Andre Dorya'nın donanmasını yenilgiye uğratan kadirgalarla 1560 yılında İstanbul'a dönüşünde bunun bir örneğine tanık oldu. «İmparatorluk kartalının üzerinde bütün İspanyol vilayetlerinin armalarını» taşıyan sancığı, bir gemi kaptanı hediye olarak padişaha sunmak istediği sırada Busbecq araya girdi. Osmanlıların İspanyollara karşı kazandıkları zaferin bu değerli ganimetini Türk subayı «iki ipekli elbise» karşılığında geri vermekte tereddüt etmedi (72).

Türklerin iyi niyetleri bile gezginlerin eleştirilerini yumuşatmaya yetmemektedir. Diplomatlar, bir yerden başka yere gittikleri zaman vanlarına koşulan sipahi ve yeniçerilerin kendilerinin güvenliğini sağlamak için değil fakat onları göz hapsinde bulundurmak amacıyla görevlendirildiklerini sanıyorlardı. En küçük bir protestodan özellelikle sakınılsın! Daha dün yabacılara «incelikle ve özenle» (73) ilgi gösteren vezir, onların sızlanmalarına kulak asmayacak ve kendilerine düşman gözüyle bakacaktır (74). Geuffroy, devlet adamlarının ürkek huylarının birdenbire çok değiştiğine tanık olduğunu bir kez daha pekiştirmektedir. «Genellikle Türklerin hepsi kendilerine o denli güvenmektedirler ki yer yüzünde ne kendilerine eşit ne kendilerine denk ne de Hristiyanları boyundurukları altına alabilecek kadar güçlü olduğunu sanan bir ulus bulunmadığına inanmaktadırlar» (75).

(69) Ayn. esr., göst. yer.

(70) J. Chesneau, Le Voyage, s. 17.

(71) Busbecq, Lettres, c. 2, s. 268-169.

(72) Ayn. esr., s. 247-248.

(73) Busbecq, Lettres, c. 1, s. 185.

(74) Göst. yer.

Dalkavukluğun arkasından kızgınlığın ilk belirtisi olan horgörme gelmektedir. Öte yandan padişahın «gururlu ve büyük yalancılar» (76) olan vezirleri çıkarlarına zarar vermemek için ya da çıkar için en büyük yalanlara başvurmaktan çekinmezler. En umulmadık kanıtlarla kötü niyetlerini ortaya koymaktadırlar. Busbecq, kimi yerleri Avusturya'ya terk edeceği konusunda verdiği sözü tutmayan Budin beylerbeyisinin sözde doğru olan kanıtlarına nasıl dayanak bulduğunu yazmaktadır. Paşanın, Ferdinand'ın elçisine hayasızca söylediği iki şeyden biri şuydu: «Ben size ya bir vaatte buldum ya da bulunmadım. Eğer bir vaatte bulunmadımsa benden hiçbir şey isteyemezsiniz. Eğer size bir vaatte buldumsa sanıyorum ki bunu benim yerine getiremeyeceğimi pek âlâ takdir edersiniz. Çünkü ben buraya efendim tarafından imparatorluğun sınırlarını daraltmak için değil, genişletmek için gönderilmişim-dir. Onun için çıkarına dokunacak bir şeyi yerine getirmek bence olanaksızdır» (77)

«Felsefeye, güzel kokulara ve iyi şeylere düşkün olan çok seçkin prens» (78) Mulay Hasan'ın 1540 yılında, 1534 tarihinden beri Türklerin egemenliği altında bulunan Tunus'tan kaçıp Napoli'ye yerleşmesi Osmanlıların onuruna daha da büyük gölge düşürdü. 1590 yılında Navar kiralının yardımına çağrılan Türklerin, üsleri olan Toulon'da korku saldıkları zaman Avrupa'nın horgörüsü daha da sövgü dolu bir nitelik alacaktır.

Bütün kötülükler onlardan bilinmektedir. Nicolas de Nicolay, kıskanç, kinci, baştan çıkmış Türklerin saflıklarının simgesi olan sarıklarının beyazlığı, ruhlarının kötülüğü ve ahlaksızlığıyla çelişmektedir, diye yazmaktadır. «Kıralın bayağı coğrafyacısı» İstanbul'da bulunduğu sırada sık sık Türklerle görüşmüş olduğu için onları tanımasıyla övünmektedir. «Buraya büyük bir masraf ve inanılmaz bir çabayla» çeşitli cemaatların hem kadın hem de erkeklerinin davranış, durum ve kıyafetlerini temsil eden 60 figürünü... buldukları yerlerden doğal olarak seçmek» ve bunların «pirinç üzerine hak etmek için» (79) gelmişti.

(75) A. Geuffroy, *Estat de la court du Grand Turc*, yaprak 4 arka yüz.

(76) Göst. yer.

(77) Busbecq, *Ambassades et Voyages*, s. 29.

(78) Fernad Braudel, *La Méditerranée et le Monde Méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Paris, Armad Colin 1949, s. 568.

(79) Nicolas de Nicolay, *Seigneur d'Artefeuille, valet de chambre et géographe ordinaire du Roy, Les quatre premiers livres des Navigations et pérégrinations orientales, avec privilège du Roy*. Lyon, par Guillaume Rouille 1568, yaprak 4 ön yüz.

Türklerin bütün nitelikleri yadsınmaktadır. XVI. yüzyılın ötesinde aydın gezginlerin Türk mitini yıkmak için gösterdikleri çabalara karşın Türkler, «bütün işlerinde köpeklerden çok daha kötü» olarak gösteriliyordu. Onların mallarını, mülklerini savaşçıların en yiğitlerine dağıtmak için İstanbul'u kuşatmaya giden Picrochole, «bütün o Türk ve Müslüman itlerini öldüreceklerine dair» (80) ant içiyordu.

Türklerin yaşayış ve davranışlarını yerinde görmüş olduklarını iddia eden sofu gezginler, buralardan elde ettiklerini söylediklerin yan tutan bilgilerle kamuoyu üzerinde oldukça zararlı bir etki yapıyorlardı. Avrupa'yı yakıp kül edecek ateşin padişah tarafından tutuşturulacağını okuyucularına yineleyip duruyorlardı. Yüce Türk, bütün hakları gasp etmekte,» geri kalan insanları da boyunduruğu altına almak için» (81) kendisini bütün ulusların başında görmektedir. «Kutsal buyrukların ve ilahi yasaların gerçek bekçisi» (82) olan kilisenin düşmanı İsmail'in cinayet tasarıları konusunda Fransızları uyarıyorlardı. Bilinmelidir ki Türkler «verde ve gökte dünyanın bütün gücü kendisine bahşedilmiş Hazret-i İsa'nın hem cismanî hem uhrevî bakımdan yeryüzünün biricik ve yasal prensesi olan dini» ne (83) yani Hıristiyanlığın bağına kılıçlarını saplamak için uygun zamanı kollamaktadırlar. Avrupa'nın her yerinde alarm zilleri çalmaya başladı. Padişahın ordusunu gücüne ve zaferlerine tanık olan gezginler, sonunda yurttaşlarından İnansız'ı geri püskürtmelerini istiyorlardı. Kör Hıristiyanların vay haline diye haykırıyorlardı. Bunların vurdumduymazlığı gelecekte en uğursuz felaketlerin ortaya çıkışına yol açacaktır. Kiliselerine saygısızlık edilecek, kutsal kitapları ayaklar altına alınacak, kadın ve çocukları boğazlanacaktır (84). Yılmış olan Avrupa, Tanrı'dan yardım dilemektedir. Fakat miskinlerin ve korkakların dualarını yerine getirmek için gökten hiçbir melek inmeyecektir. (85)

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda bile Türkleri, Batı'nın Hıristiyan ülkelerinden sonsuzluğa değin kovulmuş görmek istekleri açıkça dile

(80) François Rabelais, Oeuvres en six tomes. Paris, Alphonse Lemerre, 1868, c. 1, bölüm XXXIII. «Bazı komutanların sivri akılları yüzünden Picrochole'ü nasıl büyük bir tehlikeye attıkları», s. 127.

(81) A. Geuffroy, *Estat de la court du Grand Turc*, 4 arka yüz,

(82) G. Postel, *Histoire et considération, La tierce partie des orientales histoires*, s. 89.

(83) Göst. yer.

(84) Busbecq, *Lettres, Projet de Guerre de Busbecq contre les Turcs*, c. 3, s. 3.

(85) Busbecq, *ayn. esr.*, s. 13.

getiriliyordu. Voltaire, özellikle mektuplarında defalarca «bu zorba-
ların», «bu çapulcu insanların» (86), «bu sanat düşmanı halkın» (87)
bir an önce Avrupa'dan atılması konusunda ayak diretecektir.

Bununla birlikte Türklerden ürkenlerin onlara yönelik bu ağır
eleştirilerine karşın Avrupa'nın Türkiye'ye olan ilgisi, bu XVI. yüz-
yıl boyunca Osmanlılar üzerine yayınlanan sayısız broşür ve kitap-
ların kanıtladığı gibi sürekli olarak artmaktan geri kalmamıştır.
Çektirme ve randa yelkenlerin yerini alan hızlı karavel, bankacı-tü-
ccarların sermayesiyle yüklü gemiler, ticaretin gelişmesine ve Av-
rupa'nın refaha ulaşmasına önemli bir katkıda bulundular. Geziler
hem serüven isteğini doyurmakta hem de dönemin en belirgin ö-
zelliği olan deniz aşırı topraklardaki ülke ve insanlar konusunda bil-
gi edinip, kişisel deneye dayalı verilerin ışığında, ön yargılarla dolu
sosyal, dinsel ya da ulusal düzeydeki sorunlara çözüm getirmek
ihtiyacını gidermektedir. Yazarların aldıkları notlardan çıkarıp ken-
di kanıtlarına ve yeteneklerine göre Avrupa'da anlattıkları öyküler,
yaşadıkları ve tahmin ettikleri olayların alacalı bir dokumasını o-
luşturuyordu. Ancak bu «Şiir ve Gerçek» karmakarışıklığı içinde
Fransız, Alman, İspanyol ve İtalyanlar; Türklerin de Çinliler ve Hind-
liler örneğinde olduğu gibi «öteki insanlara benzer insan-
lar» olduklarını bulgulamışlar ve uzak ülkelerdeki insanın yaşayış
ve davranışının öğreticilik bakımından çok ünlü Hristiyanların ey-
lem ve tutumlarından daha zengin olabileceğini doğrulamışlardır.

Rönesans döneminde Avrupalılar gözlerini Batı'dan çok Do-
ğu'ya çeviriyorlardı. XVI. yüzyıl düşünce tarihinin büyük adları Al-
de'lar ya da Plantin'lerin basımevlerinde oldukça güzel gotik, ro-
man ya da italik harflerle Paris, Lyon, Anvers ve Rouen'de basılan
«Türk sorunlarına ilişkin yorumlar», «Türklerin padişahının kapı-
kullarının kılık kıyafetlerinin tasviri» ve «Türklerin kökenine ilişkin
düşünceler» gibi eserleri, Amerika kıyılarından gelen «haberler» e
yeğliyorlardı. Bu başlıklara dayanarak denebilir ki o güne kadar bi-
linmeyen ya da az bilinen uluslar arasında Avrupa'nın ilgisini en
çok Türkler çekmekte ve gezi yazılarının beşte dördü bunlara ayrıl-
mış bulunmaktadır (88).

(86) Voltaire, *Oeuvres complètes*, 52 cilt: Paris, Garnier frères 1882, c. 47. Yazış-
malar, Talmont prensesine gönderilen 8318 sayılı mektup. Fernay, 15 Hazi-
ran 1771, s. 451.

(87) Bay Tabarreau'ya gönderdiği 10 Kasım 1770 tarihli ve 8078 numaralı mektup,
s. 249.

(88) Geoffroy Atkinson, *Les nouveaux horizons littéraires de la Renaissance*,
Paris, E. Droz 1935, s. 11.

Gerçekten Türkiye'ye doğru yola çıkan gezginlerin sayısı gittikçe artıyordu. Bunlar arasında iş adamları, elçiler, bilginler ve eski yazma kitap meraklılarıyla İlkçağ kalıntılarına ilgi duyanlar da bulunmaktadır. İzledikleri amaç ister belirli ister belirsiz olsun. kişiliklerine göre değişmektedir. Marc Lescarbot'nun(89) dediğine bakılırsa Rönesans döneminde Fransızlar, hem içi çekişmelerden, savaşlardan uzak kalarak durumlarını düzeltmek hem eski coğrafyacıların bilmeden anlattıkları dünyayı daha yakından tanımak hem de Batı'nın yozlaşmış geleneklerinden kaçarak kendilerini doğaya daha çok yakın olan insanlar arasında yenilemek için ülkelerini terk ediyorlardı.

Ekonomik, siyasal, düşünsel ve ahlaki nitelikteki bu nedenlere merkantilizm de eklenmektedir. «Padişahın Fransızlara verdiği ayrıcalıklar»(90) konusunda yazarı belli olmayan ve on yılda beş kez basılan kitapçık, «Türkiye'ye ticaret yapmak için» (91) gelen Fransız tüccarlarının kazançlarını ortaya koymaktadır. Üstelik Osmanlı imparatorluğundaki Avrupalıların ayrıcalıklarına ilişkin bütün dillerde yazılmış incecik kitapçıklar, zenginlik arayan ve bunu artık Ortaçağ'da olduğu gibi toprakta değil parada bulan gezginler için kılavuz ödevi görüyorlardı (92). «Kazançlı iş için her zaman yola çıkmağa hazır bitmez tükenmez kervancıların»(93) çoğu geçici bir nikâh, «kébin», bile kıydırıyorlar daha doğrusu «bu yabancı ülkede kaldıkları sürece geçerli olan isteğe bağlı bir evlilik yapıyorlardı(94) Bunlar, seçtikleri yerli Hıristiyan kadınla «diledikleri zaman biri birinden ayrılıncaya daha doğrusu evlilikten bıkıncaya kadar karı kocca gibi yaşarlar»; «estan juntos como marido y mujer hasta que se quicran apartar o se arrepientan, por mejor decir» (95).

Dinsel dürtü de daha az önemsiz değildir. Çok farklı biçimlerde olmasına karşın inanç yalnız katolik misyonerlerini, kutsal yerlere giden hacıları değil fakat Roma kilisesinin hoş görüzlüğünden kaçan protestanları da havariliğe itmektir.

Ulusal zafer isteğine gelince öyle anlaşılıyor ki Haçlı seferlerinden beri Fransız soylularının çoğunu Türklerle savaşmak için ülke-

(89) Marc Lescarbot, *Histoire de la Nouvelle France*, Paris 1609. s. 143-145.

(90) Anonyme, *Articles accordés aux Français par le Grand Turc*. Paris 1580, s. 5.

(91) Atkinson, *Les nouveaux horizons*, s. 131.

(92) H. Pigeonneau, *Histoire du Comme de la France*. Paris 1889, c. 2, s. 18.

(93) Lucien Febvre, *Au coeur religieux du XVIe siecle*. Paris 1957. s. 74.

(94) G. Postel, *De la République des Turcs*, s. 8.

(95) Laguna, *Viaje de Turquia*, s. 238.

lerinden ayrılmaya pek zorlamış gibi görünmemektedir.

Bilinçli ya da bilinçsiz bunlardan kimileri kırılı, sultanın dostluğunu kazanmak ya da ondan korunmak için kışkırtmakta böylece Türklerin siyasasının, «savaş düzeni»nin(96), onların «özel ve toplumsal gelenekleri»nin(97) anlaşılmasına katkıda bulunmaktadırlar. Diğerleri de bu incelemenin birinci bölümünde gösterdiğimiz gibi, yanlış bilgileri gerçeğin ışığında aydınlatmaya çalışmakta ya da bunun tersine hoşgörüsüzlük anlayışıyla cahilliğin perdesini olduğu gibi tutmak istemektedirler.

Fakat aynı gezinde bile birbiriyle çelişen eğilimlere rastlamak az görülen bir şey değildir. O yerine göre geleneksel bakımdan hoşgörüsüz ve tutucu olabildiği gibi sözlü ve görsel kanıtlarla gerçekleri yerinde saptamaya düşkün bir hümanist te olabilmektedir. Bundan ötürü kiminin barış döneminde sade ve basit biçimde gördüğü Türklerin yaşantısını bir başkası hattâ aynı kişi bayağı ve barbar olarak nitelendirecektir. Kimi kez Türkleri yiğit savaşçılar olarak görev biri, kimi kez de onlara Hristiyan kanına susamış kıyıcılar gözüyle bakabilecektir.

Böyle olmakla birlikte kötü niyetin ürünü olan düzme Türk görüntüsünü silerek onun yerine Avrupa kamuoyunda gerçek Türkleri tanıtmak için gezginlerin hattâ arasırada olsa filozofların gösterdikleri çabaların önemi büyüktür. Bu amaçla sözünü etmek istedikleri kimseleri görmek ve tanımak istiyorlar; en küçük ayrıntılardan yararlanmak suretiyle bundan kendilerine göre Osmanlı imparatorluğunun geniş bir mozayigini ortaya koymaya çalışıyorlardı. Tıpkı yüzyıllardan beri yayılmış peşin fikirlerin ifadesinde olduğu gibi bu gerçek kaygısı da en ufak bir şüphe karşısında birden ortaya çıkıyordu.

Yine de yabancılardan kaçan Türklere güven vermek kolay değildi. Çünkü Büyük Süleyman'ın Türkiyesinde her yerde kulağı kırıste olan casuslar ve hafiyelere göre, kendini tehlikeye atmak için bir söz hattâ bir bakış yeterlidir. Bu yüzdendir ki coğrafyacıdan ayrıcalıkları kırallık mührüyle onaylanmış becerikli burjuvaya, botanikçiden arkeologa kadar her Avrupalı gezgin boş zamanlarında Boğaza bakan bahçeleri hayranlıkla seyretmekte, İstanbul'un alacalı bulacalı kalabalığına bakarak eğlenmekte ya da

(96) Paolo Giovio, *Histoire de P. Jovio*, kitap-14, s. 165.

(97) Chr. Richer, *Des Coustumes et manières de vivre des Turcs, fait premièrement en latin par Chr. Richer, vallet de chambre du Roy très chrestien, François premier de ce nom et secrétaire de sa chancellier, et depuis par iceluy Richer traduit en langue française, avec privilège du Roy*. Paris 1540, yaprak 8 ön yüz.

çarşafılı kadınların aşk oyunlarıyla ilgili dedikodulara kulak kabartmaktadırlar. Türk halkı onlara, yan yana yaşadıkları halde gerçek anlamda kendileriyle kaynaşmaya yerli halk kadar yabancı kalmaktadır.

Gerçek kiral naipleri olan Avrupa saraylarının Babiâli nezdindeki elçilerine gelince bunlar, Boğaziçi'ndeki yazlıklarında ya da Beyoğlu'ndaki kışlık saraylarında kendi ülkelerinin uyrukları arasında oldukça rahat bir yaşantı sürüyorlardı. Derme çatma bilgilerle kıralların temsilcilerini aydınlatmaya zaten yeterli olmayan yerli Rum ve Ermenilerden haber almaya çalışıyorlardı. Bu çelişki, XX. yüzyıl şafağına değin görüntüsü çirkinleşmeğe devam edecek olan Türklerin o denli kötü tanınmasının belli başlı nedenlerinden biri olmuştur. İmparator II. Guillaume bir gün bir diplomata şunu soracaktı: «Türklerin uygarlaşabileceğine gerçekten inanıyormusunuz?» (98).

Bununla birlikte iyi niyetli gezginler her gün önlerine çıkan engellere karşın genel fikirlerle yaptıkları araştırmalarıyla, eleştirici duygularıyla, üstadları Montaigne'in dediği gibi gelenekler ve ülkelerin çeşitliliğine bağlı olarak çok yönlü ahlak yasasına olanak veren görelilik kaygısıyla görünmeyi görmeyi, anlaşılmanı anlamayı, «cahillik kokan ve tamamen yanlışlıklardan doğan düşüncelerden kaynaklanan» (99) bu ön yargılardan bazılarının üstesinden gelmeyi başardılar. Rönesans döneminin aydın gezginleri olduğuna kuşku bulunmayan, «Denemeler» yazarının bu tilmizleri aynı sorun üzerinde araştırma yapmaktan bıkmadılar ve «olaylarla ilgili tanıklar çoğaldığı zaman artık gerçeği ortaya koymak kalmaktadır» (100) sonucuna varmaktan mutluluk duydular.

Andrés Laguna, bu «İspanyol Erasmusçuluğunun galerisinde meslektaşı Rebelais'nin Fransız hümanizmasında tuttuğu yer benzer bir yer tutan katıksız Avrupalı İspanyol» (101), *Viaje de Turquia*'yı yazmadan önce Venedik'te rastladığı Türkiye'den dönen gezginlerin başından geçenleri o denli özümsemiştir ki bu, onun öyküsüne yaşanmış bir gerçek damgasını vurdurmuştur. Pedro de Urdemalas, Juan a Dios'a, «Türkiye'de yaşayan bütün okumuşları bir araya ge-

(98) J. Denais, *La Turquie nouvelle et l'Ancien Régime*. Paris, M. Riviere (1909), s. 13.

(99) Pierre Sardella, *Nouvelles et spéculations a Venise, au début du XVIe siècle*, Cahier des Annales, Lucien Febvre'in önsözü, s. 7.

(100) Montaigne, *Les Essais*, kitap 1, böl. 14, s. 72.

(101) Marcel Bataillon, *Erasmus et l'Espagne. Recherches sur l'histoire spirituelle du XVIe siècle*. Paris, E. Droz 1937, s. 734.

tiriniz; onlar size benim dediğimden ne çok ne de az bir şey söyleyecektir, özellikle bana güveniniz, çünkü size derinliğine bilmediğim hiçbir şeyi anlatmayacağım» diyordu. «... faos de mi que nos diré cosa que no la sepa primero muy bien»(102). Bıkmadan anlattığı olayların doğruluğu konusunda hemşerilerine güven duygusu vermeğe çalışıyordu; çünkü o ancak görebildiği ve kanıtlayabildiği şeylerden söz ediyordu. «digo aquello que muchas veces he visto y palpado»(103). Ayasofya'nın göz kamaştırıcılığına değil de boyutlarına düşkün olan gezginlerin tersine o, gerekli olandan daha az önemli olanı ayırdetmektedir. Türklerin kan dökücülüğü konusunda harci-alemler düşünceleri inatla savunan ve bunları unutmaya niyeti olmaya Mattalas Callando'ya soğukkanlılıkla şu karşılığı vermektedir: «Buna benzer bir şeyi yaşamınızda hiç duymadınız mı?» O halde «şimdi dinleyiniz», «Oidlo agora»(104).

Hümanistler yollarda ya da İstanbul'da, Osmanlı imparatorluğu ve onun üzerinde yaşayan insanlar üzerine bilgi edinmek için çönlere çıkan bütün fırsatlardan yararlanmaktadırlar. Busbecq «Divan»ın gözaltında tuttuğu evine; Venediklileri, Floransalıları, Raguzalıları, Rumları, Sultanın hekimi olan Yahudileri «ya da çeşitli ulaslardan kimi kişileri» sokmak için kendisini gözetlemekle görevli yeniçerilerin eşref saatlerinden yararlanmağa çalışıyordu. Ziyaretçilerine verdiği hizmetlere karşılık büyükelçi «kendisini çok eğlendiren»(106) söyleşiler sırasında ve ihtiyatla sorduğu yerinde sorular sayesinde kendi öz deneyimlerinin doğruladığı olaganüstü bilgiler elde ediyordu.

Türklerin davranışını «özenle tartan» iyi niyetli gözlemciler yalnız gördüklerini değil duyduklarını da gezi yazılarında dile getirmişler ve bunun «ayırt ettim», «tespit ettim», «gördüm» gibi kalıplarla doğrulamışlardır(107). Jacques Gassot, koruyucusu «imrahor, Ouantilly derebeyi, noter ve kıralın yazmanı Efendi Jacques Tiboust'ya yazdığı gibi, kendisi de gerçekten «bir şeyler»(108) öğrenmek, «eşi benzeri olmayan... ve buranın anımsanmaya değer bütün nesnelere»(109) daha yakından incelemek için İstanbul'da bulunduğu süre-

(102) A. Laguna, Viaje de Turquia, s. 228.

(103) Ayn. esr. s. 228.

(104) Ayn. esr., s. 306.

(105) Busbecq, Lettres, c. 2, s. 113-114.

(106) Göst. yer.

(107) A. Laguna, Viaje de Turquia, s. 74.

(108) J. Gassot, Le Discours, yaprak 32 arka yüz.

(109) J. Gassot, Le Discours, s. 9 ön yüz.

den yararlandı. Jean Chesneau, okuyucularına aynı güveni vermekte, üslup aynı ifadeleri kullanmaktadır: «Bunlar adı geçen İstanbul şehrinde topladığım ve bulabildiğim anımsanmaya değer nesnelere» (110). Christophle Richer aynı şekilde Türklerden «olabildiğince... en doğru» (111) olarak söz etmek istemektedir. Türklerin Davranış ve Törenleri (*La Manière et Cérémonies des Turcs*)'nin yazarı da aldatmacadan yana olan gezginlerden hiç alıntı yapmaksızın Türkiye'deki uzun tutsaklığı sırasında «kendi kıt aklına göre alçak gönüllülükle» ve «yüce inancı» (112) sayesinde öğrendiği bütün şeyleri yazmağa kararlı olduğunu belirtmektedir.

Türklerle doğrudan doğruya bir iletişim kurmanın yararının bilincinde olan bütün bu gezginler okuyucularına; bilinmediği ve değeri anlaşılmadığı için üzerinde o denli kötü şeyler söylenen bu Türkiye'ye gitmelerini ve bir süre burada kalmalarını salık veriyorlardı. Denizcilikteki gelişmeye, XVI. yüzyılın gururla başlattığı ve sonraki yüzyıllarda daha da yükselecek olan gezi dalgalarına karşın çok Avrupalının budunbilim ve coğrafya alanlarındaki bilgileri oldukça yetersizdi. Sinan Paşa'nın eski kölesi doktorla konuşanlar, Osmanlı imparatorluğunun Doğu'da bulunmasından ötürü, Türklerin karaderili oldukları ya da hemen hemen Hindlilere benzedikleri kanısına varmışlardı (113). Yerinde olsa, Türkiye'nin kuzey yarım küresinin bir parçası olduğunu, İstanbul'un 53° boylam ve 43° enlem arasında yer aldığını, Burgos ya da Valladolid'den daha az soğuk olmadığını bileceklerdi (114).

Kendi gezi yazılarına ek olarak geleceğin gezginlerine yönelik yararlı öğütler de veriyorlardı. Bunlar İstanbul'a varır varmaz ülkenin modasına uygun olarak uzun bir giysiyi sırtlarına geçireceklerdir ve yaya olarak yolları kolaçan edenlere daha doğrusu «Azab»lara özgü bir külahı da başlarına takacaklardır. İmparatorluğun bütün uyruklarına özgü bu tek düzeli kıyafet Türklerin kuşularını dağıtacaktır; «çünkü onlar casusluk halinden ve şöyle bir bakacak olan insanlardan oldukça şüphe ederler» (115). Ancak zaman darlığından ötürü Avrupa şapkalarını Azap külahıyla değiştirmegi unuttur-

(110) Jean Chesneau, *Le Voyage*, s. 48.

(111) Ch. Richer, *Des Coustumes*, yaprak a I.

(112) Barthelemy Georgiewitz, *La manière et Cérémonies des Turcs*. Liège 1600. I. bölüm, «Türklerin kökeni üzerine» yaprak F.

(113) A. Laguna, *Viaje de Turquía*, s. 231.

(114) A. Laguna, *Viaje de Turquía*, s. 261.

(115) G. Postel, *De la République des Turcs*, s. 73.

(116) Göst. yer.

larsa o zaman Türkleri kandırmak gerekecektir. Guillaume Postel bu durumda gezginlere, Türkiye'ye komşu daha iyisi padişaha bağlı bir ülkeden geldiğini; amacının da «İstanbul'a mal getirmek ya da buradan mal almak» (116) olduğunu söylemesini salık vermektedir. Yabancı, yavaş yavaş gerçek Türkleri keşfedecektir. Bunların, Fransa'da özdeş tutulduğu «büyüklük taslayan kötü yaramazlar, zalim ve dinsizler» ile hiçbir ilintisi olmadığını doğrulayacaklardır (117). Osmanlı ordusunun kusursuz düzeni karşısında belki de Pirus'un kendi üzerine gönderilen Roma birliklerine karşı duyduğu hayranlığı duyacak ve tıpkı Epir kralı gibi «Barbarların ne olduğunu bilmiyorum fakat yaptıkları hazırlıklara bakılırsa bunların barbar olmadığını görüyorum» (118) diye haykıracaktır. Pedro de Urdemalas'ın onların kesin ve insancıl adaletleri üzerine verdiği kanıtlara dayanan Juan Dvoto a Dios şöyle seslenmektedir: Onların haktan yana kimseler olduğuna şimdi inandım. Matalas Callando ise bu sırada kendi sorusuna şu karşılığı vermektedir : «Bizim barbar dediğimiz kimseler bunlar mıdır? Asıl barbar, onları öyle sanan bizleriz,-esa gente Ilamais barbara? Nosotros lo somos más en tenerlos por tales» (119).

Ancak yine de Türklerle ilgili «efsanevi» masalların sonu gelmeyecektir. Çünkü tarafgirlik kimi Avrupalıların getirdiği gerçeklerin doğruluğunu saptırmaktan geri kalmadı. Türklerin yaşama biçimine doğrudan doğruya tanık olmayan tutsakların getirdikleri Batı'da yayılmış olan haberlerin çoğunun aslı yoktur ve sonuç olarak bunların oldukça sınırlı bir değeri vardır. Gerçekten «gerek tutsak gerekse ters talihle onların egemenliği altında (bu konuda konuşmak istemiyorum) yaşamış olan kimselerin hemen hemen hepsi kuşkusuz her şeyi acı buldular; ya da onların uyguladıkları, çeşitliliğinden ötürü benim beğendiğim ancak burada hakkında asla iyi düşünemediğimiz yasalarını baştan başa barbarlara yaraşır, insanlığa aykırı ya da Mağrip gevezeliği olark değerlendirdiler» (120). Pedro de Urdemlas, İstanbul'dan gelen soytarıları inanılmaması gerektiğini salık vermektedir. Tutsaklardan pek azı Türklerin evine girdiği ve gerçek anlamda onları tanıdığı halde hepsi de Türkleri çekıştirmekten geri kalmamaktadır (127). Öte yandan İslamlık Hıristiyanlıktan farklı olduğu için Hıristiyanlar, Türkleri, «kâfirler» olarak nitelemekte ve onları kendilerine göre sadece ve insancıl olan batı geleneklerinin dı-

(117) Albert Thevet, *Cosmographie du Levant*. Lyon 1554, s. 44.

(118) Montaigne, *Les Essais*, kitap 1, bölüm 31 «Yamyamlar üzerine»,

(119) A. Laguna, *Viaje de Turquía*, s. 241.

(120) G. Postel, G. Postel, *De la République*, s. 68.

(121) A. Laguna, *Viaje de Turquía*, s. 276.

şında saymaktadırlar. Bununla birlikte «Sara'nın ve İbrahim'in mirasından yoksun bırakılmış... cehenneme atılmış» (122) olmasına karşın Türkler İncil'de yer almışlardır. İncil, Tanrı'nın İsmail'in soyunun bereketli olacağı yolundaki vaadini anımsatmaktadır, «Çünkü bu soy İbrahim'in dölünden inecek ve onun torunları olacaktır» (123). Fakat Hıristiyanlar keyfe bağlı bir şekilde, hakseverliğe aykırı olarak... «her şeyin rengini ve tadını değiştirdiler» (124); oysa her karar «herhangi bir dâvanın iç yüzünü öğrenmek isteyen» birinin yansızlığını ve ölçülülüğünü yansıtmalıdır.

Jean Boemus'a göre, «faniler arasında o denli kin ve düşmanlığın» (125) kaynağı olan dinlerin çeşitliliğinden ötürü insanlar arasındaki uzlaşma ve anlaşmaya karşı aşılmaz engellerin çıktığı görülmektedir. Her ulus, «insanı ahiret mutluluğuna ve selamete ulaştıran tek ve gerçek» olarak kendi dininin üstünlüğünü yadsınamaz tek dinmiş gibi kendisinininkini görüyordu (126).

Türkler ise yabancılardan yakınmakta, çekinmekte ve hepsini ihanetle suçlamaktaydılar. Issız bir yolda tek başına kalmış bir Hıristiyanın vay haline. Hemen üzerine çullanılmakta, saati alınmakta ve tıpkı köle gibi satılmaktadır. Padişahın kendisi bile buyruklarını gerekli yerlere elden geldiğince çabuk ulaştırmak için görevlendirdiği kullarına, yolları üzerinde buldukları atları zorla almak yetkisini veriyordu (127). Türkler büyük korku salıyordu. Temcit pilavı gibi öne sürülen bu nakarat, gezginlere Avrupa toplumuna karşı sert eleştiriler yapmalarına olanak veriyordu. Evet, onlar Türklerin korku saçtıklarını yineleyip duruyorlardı. Ne var ki Hıristiyanlar veba mikrobunu kendi bağırılarında taşıyorlardı (128). Düşman ne kadar güçlü olursa olsun felaket dışardan gelmiyor fakat ağgözüülükle kendini yiyip bitiren insanın içinden geliyordu. Avrupa'nın her yerinde en ayrıcalıklı olanlar halkı soymakta ve şehir yöneticileriyle işbirliği yaparak onu ağır vergiler altında ezmektedirler. Buna karşılık Türklerin en zalimleri arasında bile «halkın ekmeğinin ve şarabının fiyatını arttıran o kadar çok hırsızlara...», «bir ya da iki yıl içinde kurnazca yapılan hırsızlıkla Karun kadar zengin olan o denli çok kan emicilere ve tefecilere pek rastlanmamaktadır...» (129).

(122) G. Postel, *La tierce partie*, s. 89.

(123) G. Postel, *Histoire et considération*, s. 15.

(124) G. Postel, *De la République*, s. 68.

(125) J. Boemus, *Recueil*, yaprak 5 arka yüz.

(126) Göst. yer.

(127) G. Postel, *De la République*, s. 73, Krş. A. Laguna, *Viaje de Turquia*, s. 137.

(128) G. Postel, *De la République*, b. 70.

(129) Göst. yer.

Türklerin merhametsiz oldukları ileri sürülmektedir. Oysa Türkler Avrupa'dan geçerken büyük kentlerin ana caddelerinde karınca gibi kaynayan dilenciler görmekten şaşkına dönüyorlardı. Haklı olarak Hıristiyanları bu kadar sefillik karşısındaki haşinliklerinden ve acımasızca ilgisizliklerinden ötürü kınıyorlardı; çünkü onlar gerek Kur'an gerekse din kitaplarından öğrendiklerine göre dünyada Tanrı'yı en çok memnun eden şeyin varlıklı birinin fakir bir kimseye zekât (alzaché) vermek olduğunu bilmektedirler(130). Pedro de Urdemalas(131), onların bizden daha çok sadaka verdiğini söylemekte ve bizim yalnız ismen hıristiyan oluşumuzdan acı acı yakınmaktadır.(132). on zenginin ve iki yüz fakirin bulunduğu bir yerde özellikle hiç kimseyi aç bırakmamaktadırlar ve bu ilkeyi aralarında hiçbir dilenci barınamayacak biçimde uygulamaktadırlar»(133). Türkler, sadakanın dünyanın en zorunlu yasalarından biri olduğunu bir başka toplumdan daha iyi bilmektedirler. Bununla birlikte «eşek arılarını kendisine karşı kışkırtmaktan»(134) korkmayan Guillaume Postel şöyle devam etmektedir: «Bu kırallığın o denli çok bölgesinde binlerce ve binlerce yoksulun korkunç pahalılıktan ötürü açlıktan ölmesinden asla utanç duymuyoruz...»(135)

Tıpkı Montaigne'in anlattığı koşullarda olduğu gibi «kan dökücülük kinini» yatıştırmak için yakın birine karşı duyulan bu merhamet ,soyluluk duygusunu incitmektedir. Ayaklanmış olan oğlunun yandaşlarına verilen cezayı ağırlaştırmak için I. Murad, bunların yakın akrabalarının cellada yardım etmelerini buyurdu. Fakat padişahın buyruğu kesinlikle reddedildi. Suçsuz olmalarına karşın bu kullar, suçluları bedeni cezadan daha korkunç olan manevi bir cezadan kurtarmak için kendilerinin de suç ortağı olduğunu kabul ettiler. Montaigne «zamanımızın savaşlarında» paçalarını kurtarmak için akraba ve dostlarının iplerini çekmeği kabul eden Fransız «alçaklarını» anımsatmaktadır(136).

Öğrendiğimize göre İnansızlar, eski Yunanlılara yaraşır bir stoacılık örneği sergiliyorlardı. Tıpkı Portekizlilerin Hint okyanusunda tutsak ettiklerinin aralarında görüldüğü gibi, umutsuz bir tehlike halinde, gözüpek bir yüreklilikle ölmekten ve düşmanı ölüme sürük-

(130) G. Postel, De la République, s. 56.

(131) A. Laguna, Viaje de Turquia, s. 236.

(132) Ayn. eser, s. 225.

(133) G. Postel, De la République, s. 60.

(134) Ayn. esr., s. 70.

(135) Ayn. esr., 60.

(136) Montaigne, Les Essais, kitap 3, böl. 1 «Fayda ve Namus üzerine», s. 28.

lemekten çekinmiyorlardı. Kaçmanın olanaksız olduğu bir durumda bunlar, gemiden söktükleri iki çiviye birbirine sürterek çıkan kıvılcımların yardımıyla barut fiçilerini havaya uçurdular; böylece tutsakların ve onların efendilerinin ölümüne neden oldular(137). Adı bilinmeyen bir gezgin, onların korkunçluğa varan bir cesaretle sultana bağlılıklarını yüceltmektedir. Kutsal Bağlaşma kuvvetleri tarafından baskına uğratılan iki yüz otuz kadırgadan sağ çıkan Türklerin teslim olmaksızın denize atılıp boğulmayı yeğlediklerini gördüğünü anımsamaktadır(138).

Onların amansız oldukları söylenmektedir. Fakat Türk tutsaklarını şaşırtıcı ölümcül cezalara çarptıran Hıristiyanlar daha da acımasızdı. 1532'de Güns kuşatmasında Batılıların gösterdiği kan dökücülüğü alışılmamış bir şey olmadığını Paolo Giovio yazmaktadır. Ganimet için ordugâhtan ayrılan iki yüz Türk atlısını Macar süvarileri yakalayıp öldürdüler. Bunların başında bulunan, bir bacağı sakat olmasından ötürü Aksak olarak anılan Paul Bachitch, düşmanın omuzlarından kesilmiş başlarını Viyana'ya kadar götürdü ve gelecekteki zaferin simgesi olarak, her yerden gelen askerleri eğlendirmek için şehrin surlarına diktirdi»(139).

Tanık gezginler, Pek Hıristiyan kıralların askerlerinin insanlık dışı davranışlarının «Muhammed'in ümmeti»nin «barbarlığını» aşmakta olduğunu yazmakta ve bu görüşlerini doğrudan doğruya kendi gözlemlerine dayanarak birkaç yeni olayla doğrulamaktadırlar.

Olayın görgü tanığı olan adı bilinmeyen aynı gezginin anlatığına göre, 15 Nisan 1571'de Kutsal Bağlaşma prenslerinin Türk donanmasına karşı kazandıkları zafer sırasında Haçlı ordusu Türk Feptanpaşa kadırgasını kuşattı, Osmanlı sancağını ele geçirdi, beş yüzden çok seçkin Türk'ü öldürdü ve paşaların başını da Papanın temsilcisi Don Giovanni'nin gemisinin kıçına astırdı(140). İçinde bulunanları son neferine kadar katleden Hıristiyanların elinden diğer kadırgalar da kendilerini kurtaramadılar(141). Türklerin mallarını yağma etmek için gösterdikleri çaba, onların tiksindirici açgözlük suçlamasını gölgede bırakıyordu. Tanık, «onlar bütün geceyi yağma yaparak geçirdiler» diye yazmaktadır, «çünkü bulunan altın

(137) Montaigne, Les Essais, kitap 2, böl. 13 «Raymond Sebond'a övgü», s. 449.

(138) Anonyme, Vrai discours de la bataille ... Paris 1571, s. 29.

(139) Paolo Giovio, Le deuxième tome des Histoires, kitap 30, s. 231-282.

(140) Anonyme, Vrai discours de la bataille. Paris 1571, s. 25.

(141) Ayn. esr., s. 26.

ve gümüş miktarı umut edilemeyecek kadar çoktu»(142). Ancak onları en çok şaşırtan şey, kaptan paşa gemisinde buldukları incilerle ve değerli taşlarla bezenmiş altmış bin dukadan fazla değer biçilen bir sancakla tutarı beş yüz bin altını bulan takıntısız para olmuştu» (143).

Avrupa'nın başlıca suçlama nedeni olan Türklerin sözde sertliğini şiddetle yalanlayan aydın gezginler, dürüstçe onları savunmaktadırlar. Bunlar, Türk halkı kadar merhametli olan bir halkın, yardımseverliğin özü gereğince başkasının acısı karşısında duygusuz kalamayacağını yazacaklardır. Fakat, «tıpkı herkesin pazardan işine geldiği şekilde söz ettiği gibi»,-«como cada uno que viene de la feria cuenta segun que le va en ella»(144), - Türkleri de çıkarlarına göre betimliyor, onları zalim ve cimri olarak gösteriyor, kısacası Türklere bin bir kusur daha yüklüyorlardı. Bütün karaçalmalara karşın onların merhametli olduğu gerçektir ve etki bakımından Hıristiyanların yüzeysel olan iyilikseverliğini gölgede bırakmaktadır.

Verilmiş olan sözlerinde durmaları Türklerin merhamet duygularından ileri geliyordu. Batılılar en önemli şeylerde verdikleri sözleri tutmadıkları halde Türkler en önemsiz konularda bile buna bağlı kalıyorlardı(145). Guillaume Postel, «Öyle sanıyorum ki herhangi birine verilmiş söze bağlılık kadar bu dünyada daha büyük bir sağduyu yoktur» diye yazıyordu(146). Jean Chesneau, Ocak 1551'de kiral II. Henri'ye elçilik görevi konusunda bilgi veren büyükelçi d'Aramon'un Türkiye'ye geri döndüğünü yazmaktadır. Elçi, padişahın iki yüz kadirgasının kuşattığı Trablusgarp'ta «Türk gemilerine kapatılmış olan çeşitli uluslardan oluşan iki yüz Malta şovalyesini ... tutsakları ve köleleri» hiçbir güçlkle karşılaşmadan Büyük Süleyman'ın vaat ettiği özgürlüklerine kavuşturmuş ve onları «Türk kadirgalarına yerleştirerek» hemen adalarına uğurlamıştır. Fakat buna karşılık Üstadiazam, elçinin «söz konusu Malta adasında hapiste bulunan Türk tutsaklarının» şovalyelerle takas edilmesi önerisini reddetmiştir(147).

Türkler, hangi dinden olursa olsun velinimetlerine sınımsız bağlılardır ve kendilerine yapılan hizmetlerin cömertçe karşılığını ve-

(142) Ayn. esr., s. 28.

(143) Ayn. esr., s. 25.

(144) A. Laguna, Viaje de Turquia, s. 236.

(145) Busbecq Lettres, c. 1, s. 186.

(146) G. Postel, De la République, s. 69.

(147) Chesneau, Le Voyage, s. 152.

rirler. Süleyman'ın ve Hürrem sultanın kızı Chamelia [Mihrimah?], kendisini direşken bir ateşli hastalıktan kurtaran Pedro de Urdemalas'a samur kaplı mor kumaştan yapılmış bir kaftan armağan etti(148). Sinan Paşa'ya gelince, o da köle doktoruna ya avuç dolusu para verip ödüllendirerek ya da kürklü kırmızı, mavi kumaştan yapılmış elbiseler armağan ederek kadirbilirliğini bin bir örnekle kanıtlıyordu(149). O halde Hıristiyanlar, Türklerin kurbanı olduklarını söylemekle haksızlık ediyorlardı. Ancak Hıristiyan olduklarından değil, düşman olduklarından ötürü başlarına böyle bir şey gelebilirdi. Savaş ateşi içinde Hıristiyan adıyla düşmanın adı birbirine karışıyor ve kendi öz niteliğini yitiriyordu.

Avrupa İnansız'a karşı kutsal savaşı tutuşturmak için Kur'an'a saldırmaktadır. Fakat Tevrat'ın beşinci seferinin sonuncusunda düşmanın kılıçtan geçirilmesini salık veren ateşli ayetlerini unutuyorlardı. Türkler yine de günlük yaşamlarında peygamberlerinin barış yolunu izliyorlardı. Sövgüden ve kavgadan nefret ediyorlardı. Ne var ki boğaz boğaza yaptıkları kavgalarda sivrilmeyi de ihmal etmemiş olacaktırlar, çünkü onların pazu gücü «pek ezici»dir(150). Fakat onlar açısından ne savaş ne de düello, ölümsüzlüğü temsil eden tek araç değildir(151). Hıristiyan ülkelerinde kendi yurttaşlarını ve dostlarını öldürmekle övünen palavracılara Türkiye'de yer yoktur. Osmanlı imparatorluğunda kılıçla dövüşmeğe meraklı olanlar, halkın takdirini kazanmak şöyle dursun «ölüm cezasına» çarpılmayı hak ederler(152).

Türkler, kendileri için bir armanın yerini tutan yeteneğe karşı duyarlıdır. Bu kişisel değere saygı, kalıtsal bir soyluluğa en inatçı biçimde bağlı olan Avrupalıları şaşırılmaktadır. Kahramanların bile kıralların temsilcileri tarafından «eğer ünlü ailelerden geliyorlar ise»(153) sevimlerine karşın, Nicolas de Nicolay gibi soylu gezginler bile Türklerin karakter gücünü oluşturan «erdem» e soyluluğun ve zenginliğin üstünde bir yer vermelerini takdir etmektedirler: «Çünkü erdem sayesinde insan zengin olabilir, senyörlük ve yüksek orun sahibi olmak gibi her türlü onura kavuşabilir»(154). En cesaretli olanlar prenslere, yüzyılın başında «Hıristiyan kanına susamış

(148) A. Laguna, *Viaje de Turquia*, s. 93.

(149) A. Laguna, *Viaje de Turquia*, s. 66.

(150) Cehesneau, *Le Voyage*, s. 49.

(151) Busbecq, *Lettres*, c. 2, s. 85.

(152) Ayn. esr., c. 2, s. 88.

(153) Nicolas de Nicolay, *Seigneur d'Arfeuille*, yaprak 1 ön yüz (sayfa sırası 2)

(154) Ayn. esr. yaprak 1 ön yüz (sayfa sırası 2).

köpekler» olarak nitelendirilenlerin yolunu izlemelerini salık veriyorlardı. Bunların düşüncelerine göre, kırılların kendi soylu kişilerini «büyük ayrıcalıklarla»(155) donatmaları, soyluluk berati vermeleri ve bu unvana bağlı olarak onları vergiden bağışık tutmaları haksızlıktı. Görevleri entrikaya göre değil fakat kişisel yeteneğe göre dağıtmaları daha doğru olacaktı. Bu yararlı önlemler sayesinde büyük adamlar, yeteneksiz ve işe yaramaz uyrukların zayıflattığı kırıllıklarını daha çabuk kalkındıracaktı(156). Kadınların kendileri de kurtuluşu, tembelliğe ve cahilliğe karşı en etkili ilaç olan çalışmada bulacaklardır. Hıristiyan hükümdarlar, kadın ve erkek uyruklarını «insana son derece zararlı olan bu uğursuz kötülüklerin tedavisini öğretmek amacıyla karıncaların ve bal arılarının yanına» göndermelidirler(157). Bu doğal ilacı reddetmeleri halinde *Traicté de l'économie politique*'in yazarı, yargıca «onlara hapı zorla yutturan»(158) Türk kadısı kadar sert olmayı salık vermektedir.

Prensler, uyruklarına diledikleri gibi ayrıcalıklar vermekle köleliğin dışında onların büyük bir çoğunluğunun haklarını teslim etmiş oluyorlardı. Bu konuda gezginler, hiç beklenmedik görüşler ileri sürmektedirler. Türkiye'de kölelerin mutsuz olmadığı konusunda güvence veriyorlardı. Hattâ onlar, kendilerini erdemın düşmanı olan yoksulluktan koruyan Türk ailelerin bağrında söz götürmez haklara sahip bulunmaktadırlar(159). Kölelik, eskiden Roma'da uygulandığı ve içinde bulunulan bu XVI. yüzyılda Osmanlı imparatorluğunda var olduğu biçimde olsaydı Avrupa'da daha az haçın dikildiği ve daha az darağacının kurulduğu görülecekti. Osmanlı imparatorluğunda köle hem toplumun güvenliği hem de kendi selâmeti için görevlerini yerine getirmek ve konulmuş olan kurallara uymak zorundadır(160). Özgürlüğü kötüyü kullanmaktansa ondan özveride bulunmak daha iyidir. Avrupa'da olduğu gibi acının ve sefilliğin cinayete yol açtığı böyle bir özgürlük neye yarar? Açlık ve haksızlıkla çalkalanan bir özgürlük ancak uğursuzluk getirebilir. Kaldı ki pek az insan ondan akıllıca yararlanmaya yeteneklidir. Kötü kimseler, eğer sert fakat herkesi yeteneğine göre kullanmasını bilen

(155) Antoine de Montchrestien, *Traicté de l'économie politique*, dédié au Roy et à la Reyne-Mère du Roy, par A. de Montchrestien, sieur de Vateville. 1601, yaprak 402, s. 96.

(156) Ayn. esr., s. 102-103.

(157) Göst. yer.

(158) Göst. yer.

(159) A. Laguna, *Viaje de Turquía*, s. 84.

(160) Busbecq, *Lettres*, c. 2, s. 29.

ustü, bir efendinin buyruğunda yaşasalarđı aralarında nice kimseler bu yola sapmazdı(161).

Türkiye'deki kölelik koşulları ekonomik açıdan olduğu gibi ah-lâki yönden de oldukça elverişli sayılabilir. Kullar, Türk efendilerinin mallarına göz kulak oldukları halde Avrupa'da tembel, hır-sız uşaklar kendilerinin geçimini sağlayan ailelerin çöküşünü hızlandırmaya çalışıyorlardı. Fakat Busbecq'in kendisi de kamuoyunu incitmekten çekinmektedir. Bu nedenle tanıklığını reddetmekte ve şunu eklemektedir: «Bunu bir şaka olarak kabul etmeyiniz, yasa-larımız usa uygundur ve onlara saygı duyuyorum»(162). Busbecq, çağdaşlarına hep Türkleri taklit etmelerini öğütlerken(163) prensle-rin de «Türklerin ulusumuzu köleleştirdiği» düşüncesinden vazgeç-melerini salık veriyordu. Kabul edilirse bu, güçlülerin zayıfları kö-leleştirmesine, büyük devletlerin kurbanı olan bir halkın uğradığı büyük haksızlığa karşı doğrudan doğruya bir saldırıydı.

Sivil ve askeri yargı Türklerin içgüdüsel hakseverliğini pekiş-tirmektedir. En ufak bir yoldan sapmada «ceza hemen arkasından gelir»(164). Osmanlı imparatorluğundaki adaletin çabukluğu, sade-liği gezginleri şaşırtmaktadır. «Orada, tıpkı burada olduğu gibi dâ-vaları tanınmayacak kılığa sokan ve bunları uzatan avukatlar yok-tur»(165). Guillaume Postel'i, Jean Boemus(166) «Türkler büyük ya-sa koyucularıdır» diye doğrulamaktadır. Adaleti yerine getirmek için uyguladıkları kendilerine özgü yöntemleri iyidir ve Türkler na-muslu olup doğruluktan ayrılmazlar. Herkes için ölçüleri birdir. Mahkemelerde «herhangi bir dâvacı hiçbir avukat ve dâvayı uza-tan biri olmaksızın şikâyetini anlatır; sonra diğeri tarafın itirazına karşı iki tanık ya da dört kadın dinlenir ve hüküm hemen veri-lir»(167). Divan toplantılarında olduğu gibi en önemsiz mahkemede de dâvacılar ve sanıklar; dinleri, uyrukları, sosyal sınıfları ne olur-sa olsun aynı değişmez dikkatle dinlenirler. Dilekçe konusu olan dâvaya gelince, aynı oturumda görülür ve karara bağlanır. Avru-pa'da konunun kılı kırk yararacasına didik didik edilmesine önce-lik verilirken Türkiye'de kısıklık üstün gelir. «Günlük dilde Türkçe-den ya da Tatarcadan daha zengin bir dil bulunmadığı gerçeği ne

(161) Ayn. esr., s. 30.

(162) Göst. yer.

(163) Ayn. esr., s. 30-31.

(164) G. Postel, De la République, s. 69.

(165) Ayn. esr., s. 36.

(166) Jean Boemus, Recueil, s. 102 arka yüz.

(167) G. Postel, De la République, s. 123.

kadar doğrudur»(168). Türkler, kadınların yetiştirilmesine çok büyük önem verirler. Böyle olmakla birlikte Fransızlar gibi geleceğin hukukçularının gördüğü eğitimin uzunluğunu kendilerine tasa etmezler; fakat onlara bilgelik damgasını vurmaya, ölçülülük anlayışını kavratmaya özen gösterirler(169).

Tıpkı halk tabakasındaki insanlar gibi büyükler de kınanması gereken eylemlerinden ötürü mahkeme önüne çıkarılırlar; çünkü Türkiye'de hatır mektuplarının hiçbir yararı yoktur: «a fe que alli no aprovechan cartas de favor» (170). Kadınlar, herkesin hakkını korurlar ve sanığın soy ve ayrıcalıklarına bakmaksızın cezasını verirler. Bununla birlikte dünyanın her yerinde olduğu gibi küçükler, yoksulluğa ve keyfi bir yönetimin köleleştirmesine karşı koymak için çabalarken güçlüler de zenginlik ve zorbalık etiketinin arkasına sığınır(171). Bu kaçınılmaz toplumsal eşitsizliğe karşın Türkler, genel olarak Avrupalılardan daha mutludurlar ve Andrés Laguna'nın dediğine göre, zengin olsun fakir olsun Türkler, Hıristiyanlar üzerindeki söz götürmez üstünlükleriyle kendilerini belli ederler. Juan Devoto a Dios bunu kabul ediyor ve şöyle haykırıyordu: «Gran virtud de gente es esa muy grande confusión nuestra» (172).

Sultan, sarayında mutlak bir iktidara sahip bulunmaktadır. Pek korkunç zalim tavrını takınması için değerli taşlarla bezenmiş kaftanını giymesi yeterlidir. Bununla birlikte beşyüzden fazla şehir ve kasabadan oluşan bir imparatorluğun efendisi ve sahibi Türk «vazilev»i, sarayının hemen ötesinde kendi öz inancına yabancı üç dinin bir arada yaşamasına izin vermektedir: Bu üç din, Roma Katolikliği, Rum Ortodoks Kilisesi ve Musevilik idi. Sultan hiç kimseyi sarık sarmaya zorlamaz, çünkü ne kendi gücünün ne de cehennem korkusunun kimseyi zorla Türkleştiremeyeceğini bilmektedir(173). Hıristiyanlık dünyasında bir benzerini boşuna arayacağımız hoşgörüyü sultan; Saint-Barhélemy katliamının sorumlusu Catherine de Médicis, II. Filip ve insan kıyımlarını kutlamak için Te Deum'u söyleten Papa V. Pie'ye göre eşsiz bir üstünlükte bulunduğunu kanıtlamaktadır.

Lettres envoyées des pays du Levant (Doğu'dan gönderilen mektuplar) ve *Nouvelles guerres contre le Grand Turc* (Padişaha kar-

(168) Ayn. esr. s. 36.

(169) G. Postel, *De la République*, s. 119.

(170) A. Laguna, *Viaje de Turquía*, s. 242.

(171) G. Postel, *De la République*, s. 69.

(172) A. Laguna, *Viaje de Turquía*, s. 276.

(173) Ayn. esr., s. 70.

şı yeni savaşlar)'ün yazarları, gerektiğinde ihtilâlciler olduklarını açık yürekle söyleyen hükümdarlık yanlılarıdır. «Kutsal efendimiz», «Pek sadık uşağınız» gibi ifadelerle kiral adına sundukları *Relations* (Gezi yazıları)'da sultan, sultanın vezirleri, ordusu, Türklerin gelenekleri, dinsel ve kutsal bayramlarıyla ilgili olarak verdikleri bilgiler arasına; mutlakiyete karşı ağır suçlamalar, Osmanlı imparatorluğundaki benzerleriyle karşılaştırarak çürümüş kurumları kınamalar, soyluların kayırılmasına, halkın köleleştirilmesine karşı düşünceler sıkıştırıyorlardı. Bir bilinçlenmenin doğurduğu ihtilâlden çıkan davranış ve tepkileriyle gezginler, sivil ve dinsel yetkeye saygı duyulması geleneğinin başarıya ulaşmasının bir örneğini verdiler.

Kendilerini bilinçli olarak, İslâmlığı «bir Şeytan Dini» olarak gören sofî geleneğinin dışında tuttular. Şeytana değil Tanrı'ya teslimiyet Müslüman nassının tözünü oluşturmakta, Türkler için son derece kutsal olan Kur'an'ın bu buyruğunu çiğnemektense onların ölümü göze aldıklarını Guillaume Postel açıklamaktadır. Bununla birlikte merhametli olan Hıristiyanların ve Yahudilerin tıpkı Müslümanlar gibi esenliğe kavuşacaklarını kabul etmektedirler. «Tien que los cristianos que han hecho buenas obras van al cielo» (174).

La République des Turcs'ün yazarı, Türklerin hoşgörüsünün ve insanseverliğinin içgüdüsel olduğunu açıklamaktadır. Bu, Türklerin Tanrı'ya olan inançlarının sonucu değil fakat doğal bir ahlâkın yansımasıdır. Çünkü Muhammed'in öğretisi içinde Türklerin yetenekleri inançlarından tamamen ayrıdır (175). Guillaume Postel, o dönem için oldukça cüretli olan bu düşünceyle okuyucularının görüşünü değiştirebileceğini ve onların buna katılabileceğini sanmakta yine de asıl görüşünü açıklamaksızın onlarla birlikte şu sonuca varmaktadır: «Eskilerin ve ilk gözlemcilerin kutsallıklarıyla övündükleri» (176) bütün dinlerden en kötüsü olan Müslümanlık yalnız başına müminlerine en iyiyi vermeye yeterli değildir. O, insancıl yasa artık ruhumuzda değil fakat kesin olarak kendimizde doğrulanan doğa dinine ustalıkla ilk yeri vermektedir.

Varlığın kaynağı olan yaradancılığın savunulmasından Hıristiyanlığın dış kültürünün eleştirisine ancak bir adım atılabildi. Gezginciler bu adımı aşmakta, Katolikleri olduğu gibi Protestanları da ve sözde (177) Hıristiyan olanları da sürekli biçimde eleştirmektedirler.

(174) Ayn. esr., s. 228.

(175) G. Postel, *De la République des Turcs*, s. 67.

(176) Göst. yer.

En gözü pek olanlar, yüzeysel bir sofuluğun görenekçi uygulamalarına karşı aforaza başvurulmasını istemektedirler. Böylece, kutsal bir yer olduğu için Hıristiyan hacıların oldukça sık ziyaret ettikleri için Türklere büyük yararlar sağlayan Golgota tepesinde İsa'nın mezarının bulunduğu Kamame kilisesiyle ilgili olarak Jean Chesneau şunları yazmaktadır: «İlk bakışta», «İsa'yı bulmak için Kudüs'e gitmeğe gerek yoktur; dileyen onu kendi evinde daha iyi bulur» (178). Yeniçerilerle birlikte geçen sıkıntılı saatlerinde tesbihini bir kez bile olsun çekemediği için kendisini rafizi ve nankör olarak niteleyen Pedro de Urdemalas, gerçek dindarlık konusunda düşüncesini açıklamaktan çekinmemektedir. O, Tanrı'ya yakarmak için Pater Noster duasını okurken tesbih tanelerinin sayısını hiç hesaba katmadığını «yüce Hıristiyan imanı üzerine» (179) yemin etmekte, buna karşılık bütün dikkatini söylediği sözlerin derin anlamı üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Yüreğinin bütün ferahlığıyla arkebuzunu göğe doğru, Tanrı'ya kadar bir kez ateşlemekte ve ona şöyle seslenmektedir: «Tanrım, sen ki üç kıralı Levant'tan Bethlehem'e götürdün... beni kurtarman için sana hamd ve şükrediyorum» — «Tu, Señor, que guiastas los tres reyes de Levante en Belem, y librate a Santa Susana del falso testimonio, y a sant Pedro de las prisiones, y los tres muchachos del horno de fuego ardiendo, ten por bien llevarme en este viaje en salvamento ad laudem et gloriam omnipotentis nominis tui...» (180). Tanrı'ya olan bu yakarışına, ortalıkta başıboş dolaşan sofular gibi saatlerce tesbihini çekmek zorunluluğunu duymaksızın birkaç Pater Noster duası ekliyordu. Matias Callando, bu sofuların haklı olarak, ona artık güven vermediklerini sırası gelmişken belirtmektedir; çünkü onların mırıldandıkları dualar, gelip geçenlerin arkasından konuşmalarına engel olmamaktadır (181).

Avrupa'da din azap çekenlerin hizmetine konmuşur; Hıristiyanlar inançları uğruna kendilerini mutsuzluğa terketme eğiliminde oldukları halde, Tanrı aşkı Türklerin hayır yapmak inancını pekiştirmektedir. Kur'an'daki cennet ve cehennemle ilgili uyduruk betimlemelerle eğlenen, Muhammed'in çağrısı ve imanı konusunda bilgisizlik içinde bulunmaktan hoşlanan Avrupa kamuoyunu aydınlatmak için Rönesans döneminin filozof gezginleri, Müslümanların

(178) Chesneau, *Le Voyage*, s. 124.

(179) A. Laguna, *Viaje de Turquía*, s. 140.

(180) Ayn. esr. s. 41.

(181) Ayn. esr. s. 141.

«Tanrı'dan başka tapacak yoktur»(182) inancı üzerinde duruyorlardı. Tek mutlak gerçek olan bu Tanrı her şeyin en yücesidir ve Sinan Paşa'nın dostları Türk ilâhiyatçılara göre Allah, dünyanın üçte birini gezmiş olan Laguná'nın dediğine göre insanların en erdemlisi olan Türklerin yazgısına yön vermektedir...(183).

Müslümanlar, savaşın dışında kişiöğlunu Türk, Hıristiyan ya da Museviyi kardeş olarak kabul ediyorlardı. Dostluklarını pekiştirmek için herkes bir parmağını yaralamakta ve böylece biri diğerrinin kanını emmektedir. Bunun sonucu olarak yaşam boyu birbirine bağılı kalmakta ve Pedro de Urdemalas'ın Matalas Callando'ya açıkladığı gibi karşılıklı olarak birbirlerinin yardım ve imdadına koşmayı görev saymaktadırlar: «...una manera de hermandad que usan por la cual se llaman hermanos de sangré, y es que cuando entre dos hay grande amistad, para perpetuarla con mucha solenidad se hieren cada uno un dedo de su mano cuanto salga alguna sangre, y chupan le uno otro, y desde aquel punto ya son hermanos y tales se llaman, y no menos obras se hacen; y es no solo turco con turco, sino turco con cristiano y judío» (184).

Ne Guillaume Postel ve ne de Andrés Laguna, yeryüzünde ziyaret ettikleri yerlerin hiçbirinde Türkler kadar gençlik üzerinde tutreyen bir halka rastlamadılar. Guillaume Postel'in yazdığına bakılırsa: «Çocuklara bakmakla görevli birkaç iyi yürekli yaşlı adam bunlara sapıkların, serserilerin, yabancıların, uğursuzların ve delikanlıların yaklaşmasına engel olmaktadır...»(185). Pedro de Urdemalas'ın dediğine göre analar ve babalar, çocuklarından çok erkenden saygılı olmalarını beklemektedirler. «Çünkü Tanrı, babalarının ve analarının bedduasını almış kimseleri asla bağışlamaz... «Dios jamas perdona à los que tienen la maldición de sus padres» (186). Çocuk okumayı öğrenir öğrenmez Kur'an'daki ayetleri ve duaları ezberden söylemek zorundadır, «zira erdemın başlangıcı Tanrı'dan korkmaktır»(187). Bu denli özen, meyvelerini vermektedir; «...Türkiye'de, bizde olan kötü çocukların onda birini bile aramak boşuna olacaktır»(188). Fransızlara göre, daha aşağı bir kül-

(182) Ayn. esr., s. 225.

(183) Ayn. esr. s. 267.

(184) Ayn. esr. s. 307.

(185) G. Postel, De la République, s. 37.

(186) A. Laguna, Viaje de Turquía, s. 225.

(187) G. Postel, De la République, s. 35.

(188) Ayn. esr. s. 68.

tür düzeyinde bulunduğu iddia edilen Osmanlı imparatorluğunda, gerçekte Avrupa'dan daha az okumamış kimse bulunuyordu, «más es la gente que álla sabe leer y escribir mucha, que no nacá»(189). üstelik zaten yanlış olan yerleşmiş bir kaniya göre Türkler bu yüzden kendilerini kötülüğe adanmış bulunuyorlardı(190). Kısacası «Yüce Fransa kiralının buyruğuyla Sieur de la Forest ve ...birçok yüksek tabakadan akıllı Fransız soyluları ile birlikte Doğu ülkelerine»(191) gönderilmek onuruna kavuşan kişi şu sonuca varmaktadır: Eğer, «sözü edilen İsmail'in bozulmuş soyundan gelen» Türkler, doğru bir tutum içinde bulunsalardı, kendi selametinden son derece emin bulunan «dünyanın tek yasal hükümdarı» Hristiyanlık erdemlerini gösterecek ve onlardan daha hayırlı olduğunu kanıtlayacak, böylece «tam bir dirlik düzenlik ve birlik» sağlayacaktır(192). Hattâ Guillaume Postel'in bir başka çağdaşı da şöyle diyecektir: «Ne contemnant Christiani Turcas; sed potius doceant et pietate alliciant»(193).

Pedro de Urdemalas, Türkleri konfordan yoksun hanlarla yetindikleri için kaba saba olarak gösteren Juan Devoto a Dios'a gülümseyerek onların «yardımsever ve savaşçı bir ulus» oldukları karşılığını vermektedir(194). Bununla birlikte gezi yazısının sonuna doğru aynı zorunlu kapalı anlatımlardan çekindiği için günlüğüne şunu ekleyecektir: «Biliyorum, Muhammed'in ümmeti oldukları için onların hepsi cehenneme gidecektir» — «ya sé que se van todos al infierno»(195). Böyle olmakla birlikte XVI. yüzyılın Avrupalı aydınları, ön yargılar içinde boğulan okuyucularını sürekli uyararak ! François ve Şarlken'in yenilmez sanılan düşmanlarının umulmadık niteliklerini inatla sergilemeye çalışıyorlardı. B. Georgiewitz, Türklerin düşmanlıkta sabırlı oluşlarına, zenginliğe değer vermişlerine, alçak gönüllü oluşlarına ve başkalarına saygı göstermelerine imrenebileceğimizi yazmaktadır(196). Türklerin gücünden, şiddetinden korumak isteyene, Osmanlı imparatorluğunu derinlemesine bilen Guillaume Postel, Türklere kendi öz silâhlarıyla karşı koymayı salık vermektedir ki bunlar: azakanarlık, tahammül, disiplin ve itaattir(197).

(189) A. Laguna, *Viaje de Turquia*, s. 230.

(190) Göst. yer.

(191) N.de Nicolay, *Seigneur d'Artefeuille*, önsöz s. 6.

(192) G. Postel, *La tierce partie des orientales histories*, s. 89.

(193) S. Châteillon, *De haereticis*, Rouen 1554, s. 25.

(194) A. Laguna, *Viaje de Turquia*, s. 138.

(195) *Ayn. esr.*, s. 276.

(196) B. Georgiewitz, *Discours*, s. 86.

(197) G. Postel, *La tierce partie*, s. 88.

Bu araştırma boyunca, XVI. yüzyılın Avrupalı sofularının ortaya attığı Türk miti sorununu incelemeye ve bunu onların çağdaşları olan filozof gezginlerle tartışmaya çalıştık. Her iyi yanın temel kanıtlarını oluşturan birkaç özlü formülü bir araya getirmek bizim için zorunlu oldu. Düşünce alışverişlerinin biresimi ve bunların karşılıklı görüşlerini özenle gözden geçirmemiz sayesinde çelişik fakat söz götürmez iki olguyla karşı karşıya geldik: Bu, Osmanlı imparatorluğu ve onun insanları konusunda ön yargıya dayalı görüşlerin süregelmesi ve gerçek Türk'ün ortaya çıkarılmasıdır. I. François ile Büyük Süleyman arasında siyasal bağlaşmanın yapıldığı yıl, iki yüz yıl önce başlamış bulunan, fırtınalı bir biçimde Rönesans döneminde devam eden tartışmanın yeniden alevlenmesi açısından bize elverişli görünmektedir.

Gerçekten Fransız—Türk yakınlaşması yalancılarla sultanın uyruklarını savunanlar arasındaki kavgayı bir Avrupa sorununun boyutlarına ulaştıracak derecede kızıştırdı. Kamuoyundaki Türklere düşman ya da Türklere yana olan akım, gezginlerin İmansız'a karşı kin besleyen sofu geleneğine bağlı olup olmadıklarına göre bunları; «Hristiyanlığın amansız düşmanı» gibi göstermeye yol açıyor, ya da tam tersine «bu adam tıpkı diğer insanlara benzemektedir» yargısıyla Türklere yeniden saygınlığına kavuşturulmasına katkıda bulunmaya zorluyordu.

Gördüğümüz gibi Türklere yüklenen suçlar pek çoktur ve onların barbarlığı, bu suçlamaların çıkış noktasını oluşturmaktadır. Sanata düşmandırlar ve geçtikleri yerlerdeki her şeyi talan ederler. son Roma-Bizans imparatorları döneminde kesilmiş değerli sikkelere eritip bunlardan kap-kacak yaparlar. Bu uygarlık düşmanlarının tek tutkusu savaştır. Savaş meydanlarındaki kan dökücülükleri ancak günlük yaşamlarındaki açgözlülükleriyle bağdaşmaktadır. O halde «Kilisenin atadan dededen gelen» bu korkunç düşmanları olan soyun bu «beşeriyetin çapulcularının» hakkından gelmek için Pek Hristiyan kırılların ordularının başına geçmeleri boyunlarının borcudur.

Fakat bu kin dolu Türk görüntüsü, Osmanlı imparatorluğuna yapılan yolculukların hızını kesmemektedir. Gezinler arasında Türk'ün kendi ülkesinde gerçekten nasıl yaşadığını öğrenmek isteyenler de pek çoktu. Bunlar, İstanbul'da olsun Anadolu'da olsun Türk'e çalışırken, iş görürken bakmakta ve onun, sokakta, camide, evinde kendi davranışı içinde incelemektedirler. Gezilerinin sonunda, Avrupada «canavarlar»la özdeş tutulan Türklere kendilerinin keşfetmiş oldukları gerçek Türkler arasında hiçbir ilintinin bulunmadığı kanısına varıyorlardı. Bunlar, kötü niyetli tanıkların yüz-

yıllardan beri getirdikleri bilgilerle sağduyusu bozulmuş olan Avrupa'ya yalnız bu gerçek Türkleri tanıtmak istiyorlardı. Hümanist gezginler, «Türk miti» yalanının maskesini düşürmek için dâvacıların sahte kanıtlarını yeniden ele alarak bunları yeniden açıklamaya çalışıyorlardı.

Türklerin büyük korku saldıkları söyleniyordu; onlar merhametsiz, savaşçı, barbar, günahkâr, baĝnaz, şeytanî ve ahlâksız idiler. Bu suçlamaların herbirini reddeden savunucuları hemen Türklerin deĝil, fakat Avrupa'nın bütün şehirlerinde halkı soymak isteyen tefecilerin dehşet saçtıkları karşılığını veriyorlardı. Fakirlerini ölüme terk eden zengin Hıristiyanların tersine sultanın kulları, sadakanın kutsal buyruklarına her yerde uymaktadırlar. Türkler savaş sevmektedirler. Fakat onlar, Fransa'nın kılıçla doğuşme meraklısı katillerin «küstahlığı» ile dostlarını ve yurttaşlarını öldürmemektedirler. Onlar, kişisel yeteneĝe, sağlam karaktere büyük değer vermektedirler ki bu barbarlara özgü bir olgu deĝildir. Türkler, yargılamalarında herkese aynı hakseverliĝi ve doğruluĝu gösterirler. Çabuk ve sade olan yargılama yöntemleri, «tıpkı bizde olduĝu gibi uzayıp giden «dâvalara» fırsat vermemektedir. Onların, kendilerininine yabancı olan üç dinin mensuplarına barış içinde yaşama hakkı verdikleri hiç kimsenin bilmediĝi bir şey olmamasına karşın Türkler baĝnazlıkla suçlanmaktadır. İnançlarının şeytansı sanılan niteliğine ve sözde ahlâk bozukluklarına gelince; bunlar da onların kınanmalarına neden olan diĝer bütün kusurları gibi birer mitten başka bir şey deĝildir. Kusurlarını gizlemek ve bunun süreklî egemenliĝini sağlamak için İsa'ya sığınan Hıristiyanlar; dini ahlâka, geleceĝin aşkına ve iyi törelere baĝlayan Türklerin yolunu izlemeli idiler.

İşte böylece İsa adına fakat yanlış anlaşılış, saptırılış, çömezlerinin birbirlerini boĝazladıkları savaş içinde bulunan bir dünyada, bugün bile hakların önüne bir engel olarak dikilen, onları birbirinden ayıran Utanç ve Kin duvarları önünde tedirgin, güçsüz olan Guillaume Postel, Busbecq, Giovio, Geuffroy, Laguna, Chesneau, Georgiewitz'in ve Türkiye'yi gezmiş olan nice gezginin hoşgörüyü, günümüzde «birlik» diye adlandırılan ulusların kendi aralarında uzlaşmasına doğru çağrıları yükseliyordu. Bunların insanlığı Katolik ve Protestan Tanrıbilimi isteklerine karşı bir denge sağlıyordu. Onlar biliyorlardı ki erdemli Türkleri, Hıristiyanlarla bir tumak ve bunlara yeĝlemek küstahlığını göstermek, Roma Kilisesi ruhbanı için olduĝu gibi Kalven açısından da Luther açısından da kutsal değerlere saygısızlık anlamına geliyordu. Afroz edilmek tehlikesiyle karşı karşıya bulunmakla birlikte yine de Türkleri

savunmak ve aynı zamanda Avrupa toplumuna karşı ağır eleştiriler yöneltmek yürekliliğini göstermekteydiler.

Bununla birlikte şurası da bir gerçektir ki gezginler, padişahın uyruklarının davranışında, XVIII. yüzyılda olduğu gibi siyasal ve- rilerden çok ahlaki niteliği yansıtan değerleri araştırmaktaydılar. Türk'ten söz ederken onu Hıristiyanlık dünyasına, insanlığın büyük ailesinden birine mensup olmakla birlikte kendisine kara çalınmış kimseler olarak tanıtmak istiyorlardı. Görüldüğü gibi çağdaşlarının kendilerini kınamasını göze alan en yürekli olanlar ayrı tutulur- sa onlar, elden geldiğince güç ve tehlikeli sorunlardan ustalıkla sıy- rılmasını biliyorlardı. Özellikle Nicolas de Nicolay gibi «Türklerin imparatorluğunun başkenti tuhaf İstanbul şehrini gezmek için yü- rekli girişimlerinden» ötürü kendi hükümdarlarından «özgürlük ve ödül» (198) bekledikleri zaman dinsel ve fizikötesi konularda tartış- maya girişmekten sakınıyorlardı.

Aralarında en filozof olanlar bile yeni olaylarla kuramlar ge- listirmek ve kanunlar koymak iddiasında bulunmuyorlardı. En az iddialı olan gezginlerin yalınlığı içinde onlar, ahlak yazarları ve ahlâkçılar olarak Türklerin davranış biçimlerini öğrenmeye çalışı- yor ve «dersler» vermekte başarılı oluyorlardı. Böylece Guillaume Postel, Kur'an'ın dinsel buyrukları konusunda şöyle diyecektir: «İs- ter doğal ister yapay olsun, tartışmaya bağlı bütün nesnelere her şey sonunda bir amaca bağlıdır. Bu her şeyin doğal olarak arzu et- tiği bir şeydir» (199). Zigetvar'ı kuşatan Türk kuvvetlerine karşı koy- mak için Maximilien'in büyük bir ordunun başında gönderdiği öğ- lü Ferdinand'la ilgili olarak büyükelçi Busbecq, Corneille'den üç çeyrek yüzyıl önce şöyle diyecektir: «Bu genç bir delikanlı idi, fa- kat denebilir ki imparator atalarının yiğitliğini gösterebilmesi için yılların geçmesini beklemeye gerek yoktu» (200). Kaçak kölenin aş- mak zorunda olduğu engellerden korkan Juan Devoto a Dios'a Ped- ro de Urdemalas şöyle seslenecektir: [Es] «el mayor descanso del mundo, [lo.]... que se hace con gran orden, y todas las cosas bien ordenadas son faciles de hacer» (201), yani yönetimine uygun olarak yapılan bir işi yerine getirmek kolay olup bu bir çeşit soluk alma- ya, rahatlamaya yol açmaktadır. Vaazları, pratik nitelikteki basit bir öğütten başlayarak, gerçekten ender olmakla birlikte, psikolo- jik alandaki çağrılara varıncaya kadar derece yükseliyordu. Türk-

(198) N. de Nicclay, Seigneur d' Arfeuille, yaprak 3 arka yüz.

(199) G. Postel, De la République, s. 113.

(200) Busbecq, Lettres, c. 2, mektup 3, s. 72.

(201) A. Laguna, Viaje de Turquía, s. 191.

lerin savunmasını desteklemek için gezginler, okurlarına, «Allah'a ve Onun peygamberi Muhammed'e» inananların yaşamlarını çevreleyen gerçekte değersiz olmakla birlikte önemsiz olmayan olaylardan alınmış çarpıcı örnekler sunarak onların sağduyularına sesleniyorlardı.

XVI. yüzyılın Türkiye ile ilgili gezi kitapları nerdeyse Ortaçağ destanları derlemesiyle, tomurcuklanmaya oldukça elverişli bulunan ön yargılardan uzaklaşılmasıyla insanlığın kendisini yeniden bulduğu bozulmuş tiplerdeki bireylerin davranışlarıyla birbirine karıştırılmaktadır. Fakat irki ya da ulusal özelliklerden çok insan gerçeğine özen gösteren, Türk'e, fetih duygusuyla, «gazi» ruhuyla yoğrulmuş yavuz bir savaşçı olan Osmanlı uyruğu olmaktan çok insan olarak ilgi duyan Rönesans dönemi Avrupalıları, ayrıntıların özgünlüğüyle, Türkleri eldisi (exotique) bir varlık olarak sergilemeyi aşmakla, Avrupa'da farklı düşüncelerin yayılmasına, Tarih felsefesi alanında olduğu gibi Sosyoloji alanında da karşılaştırmalı incelemeler yapılması isteğinin doğmasına katkıda bulundular.

Öte yandan tam Batı'nın Türk mitinin çöküşüne tanık olduğu bir zamanda özellikle Fransa, o denli güzel olan fakat çok az bilinen bu yazılardan elde ettiği bilgilerin önemine koşut olarak hatırı sayılır özlü sonuçlar çıkarıyordu... Hoşnutsuzların, yaradancılardan, çekingentanrı tanımazların, keşif sahibi «cosmopolite»lerin, dünyanın hevesli reformcularının kendiliğinden anlaşılan sorularına gezginler gerçekten hâlâ kaçamak karşılıklar vermekteydiler. Ancak bunlar bir geçmiş örneği yaratmak ve haleflerinin sürdüreceği bir söyleşiyi başlatmak yürekliliğini gösterenlerin öncüleri oldular. Ve Aydınlanma dönemi filozoflarının kötülöklere karşı savaşlarında kullandıkları, Hıristiyan dünyasının dışındaki toplulukların üstünlüğünün hiç te az olmayan çürütülemez kanıtlarının belgelerinin iki yüz yıl boyunca birikmesini sağladılar.

Düşüncelerden eyleme geçmek için vakit henüz erkendi. Fakat ateş korlanmıştı ve günün birinde alev alması önlenemeyecekti.

